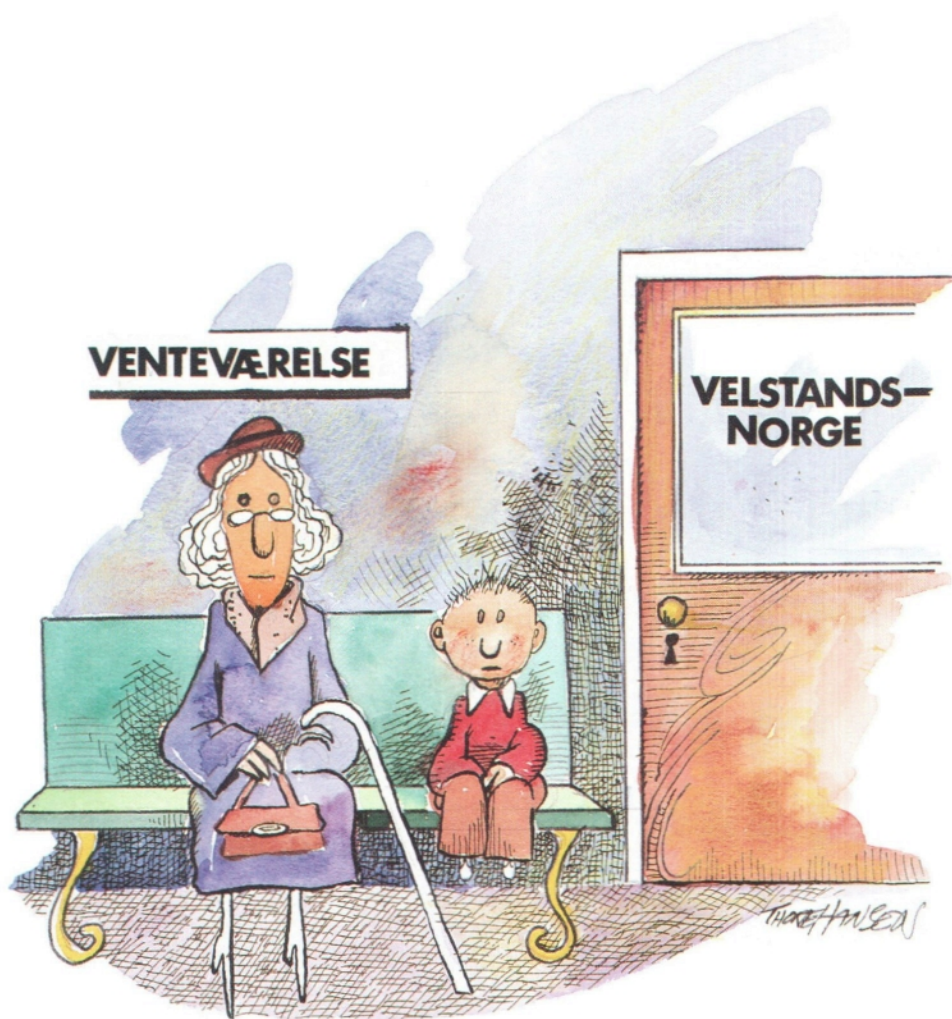

SAMFUNNSSPEILET

TIDSSKRIFT OM LEVEKÅR OG LIVSSTIL

Hva skjer i eldreomsorgen?
Full barnehagedekning?
Husholdningsbudsjettet: Fra brød til bil og bolig
Økende forskjeller i utdanningsnivå

UTSYN OVER HELSETJENESTEN

- Tre firedeler av utgiftene i helsetjenesten går til institusjonene
- Kommunehelsetjenesten, særlig hjemmesykepleien, har hatt en sterkere vekst i ressurser og aktivitet enn institusjonshelsetjenesten i 1980-åra
- Veksten i sykehjemsplasser har ikke holdt tritt med økningen i antall eldre over 80 år de siste åtte årene
- Norge bruker mere penger pr. innbygger på helsetjenester enn de fleste andre vestlige land
- 7-8 prosent av innlagte pasienter på sykehus har pådratt seg en sykehusinfeksjon
- Små kommuner har en dårligere dekning av fysioterapitjenester enn store kommuner. For legetjenestene er forholdet omvendt

Om dette og mye mer kan du lese i publikasjonen "Utsyn over helsetjenesten - endringer i ressursbruk og aktivitet".

Publikasjonen tar for seg utviklingen i helsetjenesten, med hovedvekt på de siste 10-15 årene. Et viktig formål med publikasjonen er å belyse de sentrale helsepolitiske målsettingene. Det er derfor egne kapitler om den geografiske og sosiale fordeling av ressursene og om kvalitet og effektivitet i helsetjenesten.

HELSETILSTANDEN I NORGE - STATUS OG UTVIKLINGSTREKK

- Kreftdødeligheten for kvinner har ikke forandret seg siden slutten av femtitallet hvis vi tar hensyn til aldersfordelingen i befolkningen
- Det har vært en sterk økning i forekomst av kreft i åndedretsorganene de siste tiårene, særlig blant kvinner
- Vel 10 prosent av alle sykehusinnleggelsene i 1986 skyldtes ulykker og skader. Bare behandling av hjerte- og karsykdommer hadde større omfang
- Antall selvmord er mer enn fordoblet siden slutten av 1960-tallet
- Det har vært en synkende dødelighet av hjerte- og karsykdommer de siste tiårene, særlig for kvinner
- Ved utgangen av 1989 var det registrert 869 HIV-positive og 94 døde av aids her i landet
- Meldte tilfeller av kjønnssykdommene gonore og syfilis har gått sterkt tilbake etter 1975

Dette er noen av temaene du kan lese mere om i "Helsetilstanden i Norge". I denne publikasjonen tar vi sikte på å gi en mest mulig samlet oversikt over helse-tilstanden i Norge ved å stille sammen data om ulike indikatorer på helse og sykkelighet.

Publikasjonene kan bestilles fra:

Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep, 0033 Oslo 1

Nr. 2/1990 - 4. årgang
Utgis av Statistisk sentralbyrå

Redaksjon:

Ann-Lisbet Brathaug
Tor Jørgensen
Jan Erik Kristiansen
Bjørge Moen
Berit Otnes

Redaksjonsråd:

Olav Ljones
Nils Håvard Lund
Gisle Skancke

Tegner:

Thore Hansen

Abonnementspris:

Kr 100,- for 3 nummer pr. år
Løssalgspris: kr 40,-

**Abonnement bestilles
hos:**

Statistisk sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep
0033 Oslo 1
Tlf.: (02) 86 45 00

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, bruk kildehenvisning "SSBs Samfunns-speilet".

Innhold:

Hva skjer i eldreomsorgen?	2
<i>Anders Barstad, Kirsti Huserbråten og Berit Hyllseth</i>	
Full barnehagedekning: Når og på hvilken måte?	7
<i>Arne S. Andersen og Jan Erik Kristiansen</i>	
Utdanning: Økende geografiske forskjeller	11
<i>Paul Inge Severeide og Elisabetta Vassenden</i>	
Innvandrere: Hvor mye utdanning har de?	13
<i>Elisabetta Vassenden</i>	
Uførepensjonister 1967-1988: Fordobling i antall – firedobling av utgifter	15
<i>Hilde H. Holte</i>	
Husholdningsbudsjettet: Fra brød til bil og bolig	18
<i>Eiliv Mørk og Stein Opdahl</i>	
Boforhold – en sentral levestandardkomponent	23
<i>Dagfinn Ås</i>	
Usynlige kvinner – trenger vi nye mål for verdiskapning?	26
<i>Iulie Aslaksen og Ann-Lisbet Brathaug</i>	
Mor og barn – hellig allianse eller de fattiges forbund?	30
<i>An-Magritt Jensen, Bjørge Moen og Sten-Erik Clausen</i>	

Hva skjer i eldreomsorgen?

Anders Barstad, Kirsti Huserbråten og Berit Hyllseth

Ø *Økningen i syke- og aldershjems plasser har ikke stått i forhold til økningen i antall eldre siden begynnelsen av 1980-tallet. Til gjengjeld ble det registrert en sterk vekst i aktiviteten innenfor den hjemmebaserte omsorgen. De siste to – tre årene har denne veksten likevel ikke holdt tritt med økningen i antall hjelpetrengende.*

Hva er eldreomsorg?

Med 'eldreomsorg' mener vi all den pleie og hjelp som organiseres av det offentlige, og som er spesielt rettet mot den eldre del av befolkningen. De omsorgstjenestene for eldre vi behandler her, er begrenset til de tre viktigste og største både mht. personell og øvrige ressurser, nemlig ins-

titusjonsbasert eldreomsorg, hjemmebasert eldreomsorg og botilbud utenfor institusjon.

Kategorien 'eldre' avgrenses i dag ofte av pensjonsalder i yrkeslivet, det vil si at alle som er fylt 67 år eller 70 år blir definert som eldre. Vi vil her dele denne gruppen i to, eldre under 80 år og eldre over 80 år.

Flere eldre over 80 år

Ett av de mest tungtveiende og brukte argumentene for økt satsing på eldreomsorg har vært at de eldre og omsorgstrengende stadig blir flere.

Dette er ikke noe nytt. Etter 1960 har antallet eldre over 67 år økt med 78 prosent – fra nær 340 000 i 1960 til 600 000 i 1988. Økningen vil fortsette fram til omkring 1993. Fra da og fram til år 2005 vil antallet eldre samlet sett avta – fra ca. 700 000 i 1993 til ca. 670 000 i 2005. Bunnen i en eldrebølgedal nås altså i år 2005. Fra dette tidspunktet får vi en jevn stigende og forholdsvis bratt eldrebølgerugg helt fram til år 2034.

Antall alderspensjonister totalt er imidlertid ikke avgjørende for behovet for omsorgstjenester. Det viktigste er hvor mange det blir av de eldste.

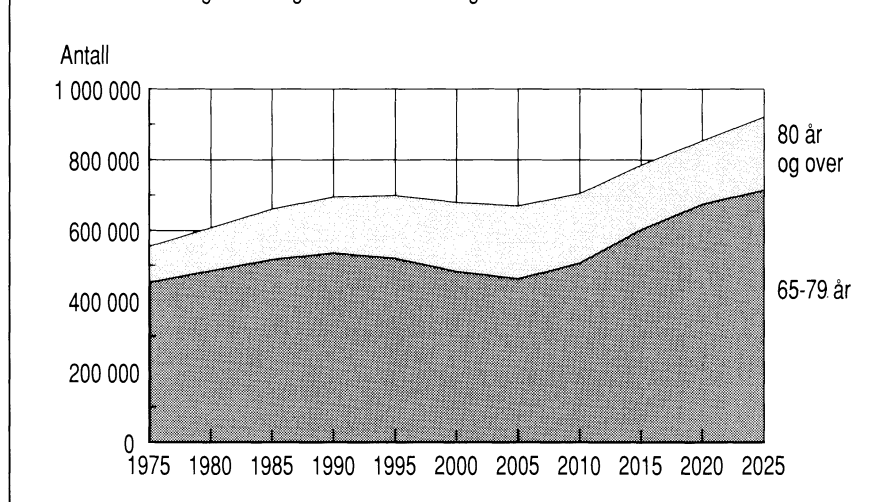
Bare 1,5 prosent av alle i alderen 70–74 år hadde plass i alminnelige somatiske sykehjem i 1986. I alderen 80–84 år var andelen om lag 8,5 prosent, i alderen 85–89 år økte den til vel 18 prosent og blant dem som har passert 90 år var andelen med plass i sykehjem om lag 35 prosent.

I tillegg vet vi at omkring 80 prosent av forbruket av helsetjenester gjennom livsløpet er konsentrert til de to siste leveårene (St. meld. nr. 4, 1988–89).

Omkring år 2005 vil den mest pleietrengende gruppen, eldre over 80 år, nå en topp med om lag 55 000 flere enn i dag. Aldersgruppen vil da utgjøre nærmere en tredjedel av alle alderspensjonister, mens antall alderspensjonister totalt vil utgjøre vel 13 prosent av hele befolkningen.

Figur 1.

Antall eldre 65 år og over. Registrert 1975-1985 og framskrevet 1990-2025

De fleste eldre er kvinner. Kvinne-ene utgjorde 60 prosent av gruppen over 66 år i 1988. Kvinneandelen er enda større blant de eldste. To av tre nordmenn over 80 år var i 1988 kvinner.

Flere av de eldste har nedsatt førlighet

Selv om antallet av de eldste, og dermed også behovet for omsorgstjenester, øker, kunne en tenke seg at dette ble motvirket av at de eldre er friskere nå enn tidligere. Dersom en 80-åring i dag er friskere og mer funksjonsdyktig enn en 80-åring for 20 år siden, ville behovet for omsorgstjenester bli tilsvarende mindre.

Førligheten har avgjørende betydning for hvor selvhjulpne de eldre er, som igjen har stor betydning for hvor mye omsorg som trengs fra det offentlige. Resultater fra forskjellige undersøkelser på 1970- og 1980-tallet tyder imidlertid ikke på noen bedring i førlighet og selvhjelpenhet blant eldre. Førlighet og selvhjelpenhet er riktignok blitt bedre blant de yngre eldre (67-79 år), men synes å ha blitt noe dårligere fra 1975 til 1987 blant de eldre over 79 år (Lingsom 1989).

Flere eldre bor alene

Svært mye omsorgsarbeid utføres av familie, naboer og venner. Behovet for offentlige omsorgstjenester påvirkes av kapasiteten for uformell omsorg. I et lengre tidsperspektiv er det neppe tvil om at familiens mulighet til å ta seg av eldre og uføre familiemedlemmer totalt sett er svekket på grunn av kvinners yrkesdeltakelse. For eksempel har andelen kvinner over 15 år som er registrert som 'hjemmeværende døtre med husarbeid' i folketellingene avtatt. I 1950 var andelen nær 8 prosent og i dag nærmest et ukjent begrep (Grund mfl. 1983). Den gjennomsnittlige størrelsen på husholdningene som de eldre tilhører har avtatt og flere bor alene. I 1980 bodde 46 prosent av 80-åringene alene. Det er mer enn dobbelt så mange som i 1960. Det er vanlig å anta at aleneboende har færre pårørende som kan yte privat omsorg enn andre eldre, og derfor trenger mer omsorg fra det offentlige. Eldre som bor alene, mottar omtrent dobbelt så mye omsorgstjenester fra det offentlige som eldre i flerpersonhushold (St. meld. nr. 4, 1988-89).

Sammenhengen mellom husholdningsstørrelse og hjelpebehov er

imidlertid ikke helt entydig. Tall fra levekårsundersøkelsene viser at aleneboende over 80 år er mer selvhjulpne enn dem som bor i flerpersonhushold. Siden levekårsundersøkelsene bare omfatter dem som bor hjemme, kan dette resultatet skyldes at de mest hjelpetrengende er innlagt på institusjon. Men det kan også tenkes at de som bor alene slipper belastningen med omsorg for en syk ektefelle, og av den grunn i større grad kan klare seg uten hjelp (Lingsom 1989).

I fortsettelsen vil vi bruke andelen eldre i befolkningen, særlig andelen over 80 år, som indikator på behovet for tjenester. Som det skulle framgå av det foregående, er dette langt fra en fullgod indikator. I de fleste tilfeller vil sannsynligvis konsekvensen være at en *undervurderer* økningen i behovene. Når vi likevel bare bruker økningen i eldrebefolkningen, skyldes dette at disse opplysningene er de mest utfyllende og lettest tilgjengelige.

Færre institusjonsplasser i forhold til eldrebefolkningen

De viktigste offentlige institusjonene spesielt beregnet på eldre, er sykehjem og aldershjem. Aldershjemmene omfattet 16 900 beboere ved utgangen av 1988, mens sykehjemmene hadde nesten dobbelt så mange innskrevet på samme tidspunkt.

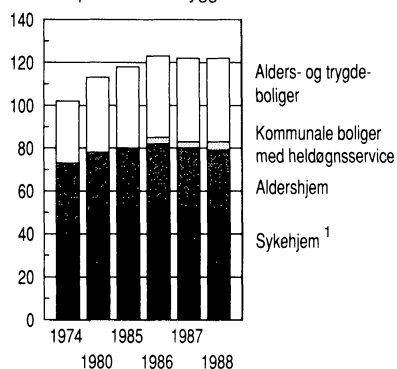
Beboerne/pasientene på syke- og aldershjemmene hører i hovedsak til gruppen av de eldste; 7 av 10 på syke- og aldershjem er over 80 år. Forskjellen mellom alders- og sykehjem er ikke stor hva alderssammensetning angår. Aldershjembeboerne er gjennomgående litt eldre enn sykehjempasientene. For begge institusjonstypene dominerer kvinnene sterkt i antall. Tre av fire pasienter over 80 år på norske sykehjem var kvinner ved utgangen av 1986.

De fleste på sykehjem er eldre over 80 år. På 1980-tallet har antall sykehjemplasser pr. innbygger over

Figur 2.

Plasser i institusjon for eldre og uføre pr. 1 000 innb. 67 år og eldre. 1974-1988

Plasser pr. 1 000 innbyggere

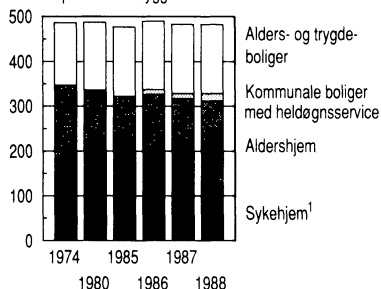

¹ Eksklusive spesialsykehjem

Figur 3.

Plasser i institusjon for eldre og uføre pr. 1 000 innb. 80 år og over. 1974-1988

Plasser pr. 1 000 innbyggere

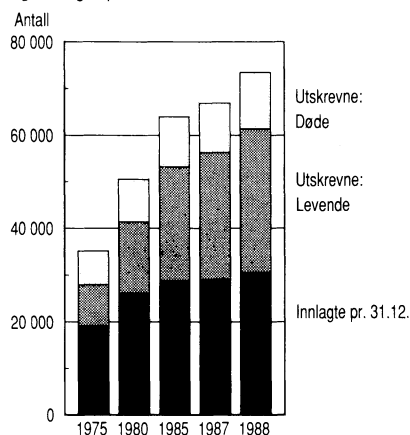
¹ Eksklusive spesialsykehjem.

80 år blitt redusert med 9 prosent, etter en sterk økning fra 1974 til 1980. Aldershjemdekningen ble sterkt redusert på 1970-tallet – noe som blant annet skyldes endrede definisjoner av aldershjem – mens dekningen på 1980-tallet har endret seg lite.

La oss slå sammen aldershjem og sykehjem og kalle dem institusjoner for eldre. Siden 1975 har antall plasser innenfor disse institusjonene økt forholdsmessig mindre enn antallet eldre over 80 år i befolkningen. Mens økningen i antall eldre var 50 prosent i perioden 1975–1988, økte institusjonsplassene med 35 prosent. Vi vil senere se på hvorvidt denne ubalansen har blitt rettet opp

Figur 4.

Behandlede pasienter på sykehjem. Utskrevne og innlagte pr. 31.12. 1975-1988

gjennom de ulike omsorgstjenestene utenfor institusjon.

Det har på den annen side vært en betydelig vekst i antall dagplasser i sykehjemmene på 1980-tallet. Fremdeles er det imidlertid få dagplasser i forhold til døgnplasser. Antall dagplasser ved somatiske sykehjem i 1988 var nærmere 2000, en vekst på 500 – 600 plasser fra 1984 (Guntvedt og Beverfeldt 1989).

... men flere blir behandlet på sykehjemmene

Aktiviteten i sykehjemmene økte imidlertid sterkt både på 1970- og 1980-tallet. Jo nærmere vi kommer 1988, jo mindre øker antall plasser i forhold til antall behandlede pasienter. Dette forteller at de eldre i gjennomsnitt ligger kortere tid på sykehjemmene nå enn tidligere. Av nær 43 000 innskrivninger i norske sykehjem i 1988 var mer enn halvparten korttidsopphold (vel 25 000).

Fra 1987 til 1988 ble det registrert en usedvanlig sterk vekst i antall behandlede sykehjemspasienter. Denne økningen på 10 prosent kan forklares ut fra flere forhold. Dels kan den forstås på bakgrunn av en større satsing på rehabiliteringsfunksjonene, dels kan vi se den som uttrykk for forsøk på å mestre en situasjon med flere pleietrengende og liten vekst i antall plasser (jf. figur 2 og 3).

Av de nær 43 000 som ble skrevet ut fra de alminnelige somatiske sykehjemmene i 1988, var 12 000 døde. Dette tallet har steget jevnt gjennom 1970- og 1980-tallet, fra vel 7 000 i 1975. Veksten i antallet 'utskrevet døde' i forhold til antallet 'utskrevet levende' har vært sterkere mot slutten av 1980-tallet enn først på 1980-tallet (jf. figur 4). Denne økningen henger sammen med at gjennomsnittsalderen for pasientene har økt.

Sykehusene som 'sykehjem'

Selv om sykehusene ikke regnes som eldreomsorgsinstitusjoner, er det her vi finner de fleste eldre institusjonspasientene. I 1988 ble det skrevet ut nær 190 000 pasienter over 66 år fra norske sykehus. Dette utgjør 30 prosent av alle utskrivninger og omfatter også de som ble skrevet ut som døde. Vel 15 000 av utskrivningene gjaldt døde over 66 år. Av disse var igjen 43 prosent over 79 år.

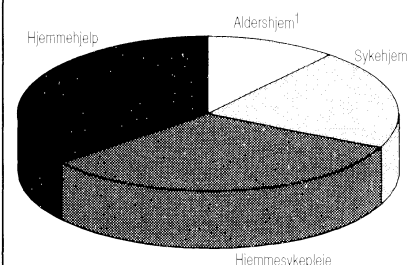
Det er påvist nær sammenheng mellom utbygging av kommunal eldreomsorg og bruk av sykehus: I kommuner med god dekning av hjemmebasert og institusjonsbasert omsorg, ligger de eldre kortere tid på sykehus enn i kommuner med lav sykehjemsdekning og dårlig utbygd hjemmetjeneste. Der det kommunale omsorgsnivået er lavt, kan de eldre bli liggende ferdigbehandlet på sykehuset mens de venter på plass på sykehjemmet (Hammer-vold og Jørgensen 1989).

Bedre dekning av boformer utenfor institusjon

Boformer utenfor institusjon omfatter trygdeboliger og kommunale boliger med heldøgnservice. Trygdeboliger er boliger beregnet på trygdede, i de fleste tilfeller alderspensjonister. Som regel vil det være knyttet en eller annen form for servicefunksjon til boligene. Kommunale boliger med heldøgnservice er et forholdsvis nytt tilbud, hvor beboerne kan få hjelp og service hele døgnet.

Det har vært en relativt omfattende utbygging av trygdeboliger på 1970- og 1980-tallet. I mange kommuner ble trygdeboliger prioritert framfor aldershjem, som det beste boalternativ for mer selvhjulpne eldre. I 1974 var det registrert 13 500 trygdeboliger, dette økte til 18 400 i 1980 og nesten 23 500 i 1988. Selv når det tas hensyn til økningen i antallet eldre, har det vært en klar forbedring av tilbudet. Kommunale boliger med heldøgnservice ble først registrert i statistikken i 1986. I perioden fra 1986 til 1988 økte antallet fra 1 622 til 2 426.

Figur 5.
Mottakere av tjenester fra de kommunale omsorgstilbud. Prosent. 1988

¹ Forutsatt samme pasientgjennomstrømming som i sykehjem.

Samlet er trygdeboliger og kommunale boliger med heldøgnservice de eneste boformene der dekningen i forhold til eldrebeholdningen var bedre i 1988 enn i 1980 (se figur 2 og 3). Økningen har sannsynligvis kompensert for nedgangen i aldershjems plasser, slik hensikten var. Men reduksjonen i sykehjems plasser kan neppe oppveies gjennom økningen i antall boliger utenfor institusjon. Eldre under 80 år er den største brukergruppen når det gjelder trygdeboliger. 60 prosent av beboerne i trygdeboligene og 48 prosent av beboerne i kommunale boliger med heldøgnservice var under 80 år i 1988.

Omsorg i hjemmet vanligst

Med hjemmebasert omsorg mener vi alle offentlig organiserte hjelpeordninger som tilbys hjemmeboende som har vanskelig for å ivareta de daglige funksjoner. Tjenestene er altså ikke bare rettet mot de eldre, selv om disse utgjør flertallet av brukerne.

Hjelpeordninger for hjemmene omfatter en rekke ulike tjenester. De viktigste er hjemmehjelp, husmorvikartjeneste og hjemmesykepleie. Som figur 5 viser, omfatter hjemmehjelp og hjemmesykepleie til sammen nær 2/3 av alle mottakere av de omsorgstjenestene som blir omtalt i denne artikkelen (når vi ser bort fra boformer utenfor institusjon). Det bør her tas et forbehold: Med mottaker menes både husholdning (for hjemmehjelp) og pasienter/beboere (for sykehjem, hjemmesykepleie og aldershjem). En slik sammenslåing kan forsvares med henvisning til det stadig økende antall enpersonhusholdninger som mottar hjemmehjelp.

Redusert dekning av hjemmehjelp etter 1985

Hjemmehjelp er i første rekke hjelp til eldre og uføre som har vanskelig for å utføre daglig husarbeid. I 1988 ble det ytt hjemmehjelp til 122 600 hjem. Av mottakerne var 102 000,

eller nær 84 prosent, alderspensjonister.

Nær 26 000 hjem fikk i 1988 hjelp fra husmorvikartjenesten. Av de som mottok slik hjelp var om lag 8 300, eller nær 1/3 alderspensjonister. Vel halvparten av alderspensjonistene som mottok hjelp fra husmorvikartjenesten og hjemmehjelp var eldre under 80 år. Dette tilsvarer 12 prosent av alle i denne aldersgruppen. Av eldre over 80 år var det 32 prosent som mottok slik hjelp.

Mens det har vært en jevn økning i bruken av hjemmehjelp helt siden 1970, har bruken av husmorvikartjenester holdt seg nokså stabil gjennom 1970-årene, før den begynte å avta rundt 1980. En nedgang i bruken av husmorvikarer har siden blitt oppveid av en økning i bruken av hjemmehjelp, slik at summen av antall hjem som har fått husmorvikarhjelp og hjemmehjelp har holdt seg nokså stabil siden 1980 (Sosialstatistikk 1988).

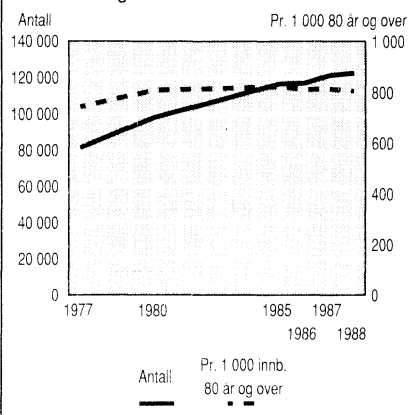
Antallet mottakere av hjemmehjelp pr. 1 000 innbyggere 80 år og over, økte gjennomsnittlig med 1,4 prosent pr. år i perioden 1977 til 1985. Fra 1985 til 1988 snudde denne utviklingen, og vi ser en årlig reduksjon i antall mottakere pr. 1 000 innbyggere 80 år og over på vel 2 prosent.

Vekst i hjemmesykepleien fram til 1986

Hjemmesykepleien tar sikte på å gi medisinsk pleie og omsorg til syke og funksjonshemmede som bor hjemme.

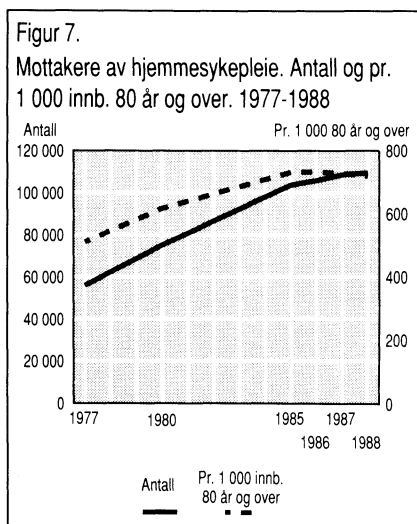
I 1988 ble 109 400 pasienter behandlet i hjemmesykepleien. Av disse var nær 84 800 eller om lag 78 prosent alderspensjonister. Liksom for de øvrige hjelpeordninger for hjemmene var det om lag like mange eldre over som under 80 år som mottok hjemmesykepleie. Antall personer i alderen 67–79 år som mottok hjemmesykepleie tilsvarer likevel bare 9 prosent av alle i aldersgruppen, mens hele 27 pro-

Figur 6.
Mottakere av hjemmehjelp. Antall og pr. 1 000 innb. 80 år og over. 1977-1988

sent av personer 80 år og over mottok hjemmesykepleie.

Som for institusjonsomsorgen er hjemmeboende eldre over 80 år de mest hjelpetrengende, men fordi denne gruppen er mindre, opptar de en mindre andel av omsorgskapasiteten i hjemmesykepleien enn de yngre eldre.

Fra 1977 til 1988 ble antallet behandlede pasienter i hjemmesykepleien nesten fordoblet. Gjennomsnittlig årlig vekst var nær 9 prosent. Som figur 7 viser, var veksten størst fram til 1986, for deretter å avta.

Oppveier hjemmesykepleien den lave veksten i institusjonsplasser?

Det har altså vært en sterk vekst i hjemmesykepleien det siste tiåret. Det mest interessante i denne sammenheng er imidlertid hvor stor veksten er i forhold til økningen i antall eldre i befolkningen. Er det slik at hjemmesykepleien kompenserer for den relativt lave veksten i antall institusjonsplasser?

Når vi kontrollerer for økningen i antall eldre over 80 år, viser tallene en gjennomsnittlig årlig vekst på nesten 5 prosent fra 1977 til 1986. Fra 1986 til 1988 synker derimot antall behandlede pasienter pr. innbygger over 80 år med 2,1 prosent. Fra 1986

til 1988 er altså økningen i antall eldre større enn økningen i antall behandlede pasienter.

Men la oss nyansere bildet litt ved å se på omfanget eller pleieintensiteten på den omsorgen som blir gitt til hver enkelt pasient i hjemmesykepleien.

I 1977 fikk hver pasient som var innskrevet i hjemmesykepleien i gjennomsnitt 36 besøk. I 1988 var antall besøk økt til 69. Antall besøk pr. pasient er nesten fordoblet på 11 år. Dette kan blant annet tyde på at pasientene var mindre funksjonsfriske i 1988 enn før. En nærliggende forklaring på dette er at hjemmesykepleien i dag mottar en del av de pasienter som tidligere ble behandlet på institusjon.

Eldre tilbake til hjemmet?

Hvordan har så den offentlige eldreomsorgen tilpasset seg de økende omsorgsbehovene? Som vi har sett har økningen i syke- og aldershjemsplasser ikke stått i forhold til økningen i antall eldre siden begynnelsen av 1980-tallet. Fram til rundt 1986 var det til gjengjeld en sterk vekst i aktiviteten innenfor den hjemmebaserte omsorgen, og i stedet for aldershjem ble det bygget mange trygdeboliger. Denne utviklingen er i tråd med politiske mål for eldreomsorgen, med mindre vekt på institusjonsbasert omsorg. De siste to-tre årene har antallet som mottar hjelp gått ned i de hjemmebaserte tjenestene i forhold til økningen i hjelpetrengende.

Etter 1985-1986 har vi altså hatt en situasjon med relativ nedgang både i plasser innenfor institusjonsomsorgen og i antallet som mottar hjelp i den hjemmebaserte omsorgen.

I de senere årene har en prøvd nye veier i eldreomsorgen; tiltak som vil motvirke denne reduksjonen i tilbud. Det gjelder dels de nye kommunale boliger med heldøgns-service, dels økningen i aktiviteten i sykehjemmene, med flere korttidsopphold. Det har også vært en større

satsing på dagtilbud og service-sentra for eldre. Det er tvilsomt om dette fullt ut kompenserer for det reduserte tilbudet av hjemmebasert omsorg og sykehjemsplasser. Når det gjelder aktivitetsøkningen i sykehjemmene, er det et problem at flere blir utskrevet tilbake til hjemmet samtidig som de hjemmebaserte omsorgstjenestene ikke gir hjelp til flere.

Alt i alt er det grunn til å tro at økningen i behovet for eldreomsorg de siste årene har ført til et økt press på den private omsorgen. En annen konsekvens av økningen i behovene kan være at sykehusene får en større andel ferdigbehandlede eldre pasienter som de har vanskeligheter med å skrive ut fordi det ikke fins et tilstrekkelig godt mottakerapparat utenfor sykehusene.

Litteratur

Grund, Jan mfl. (1983): *Helseplan for 1980-åra*. Gyldendal, Oslo.

Guntvedt, Odd H. og Eva Beverfelt (1989): *Dagsenter for eldre – mer enn et sted å være?* NGI, Rapport 2, 1989.

Hammervold, Randi og Stig Jørgensen (1989): *Regionale variasjoner i bruk av sykehus*. Rapport 5/89, Norsk Institutt for sykehusforskning.

Lingsom, Susan (1989): *Gammel og sprek. Om endringer i eldres hjelpebehov*. INAS rapport 1989:8.

St.meld. nr. 4 (1988-1989): 'Langtidsprogrammet 1990-1993'.

Anders Barstad er mag. art. i sosiologi og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for sosial rapportering.

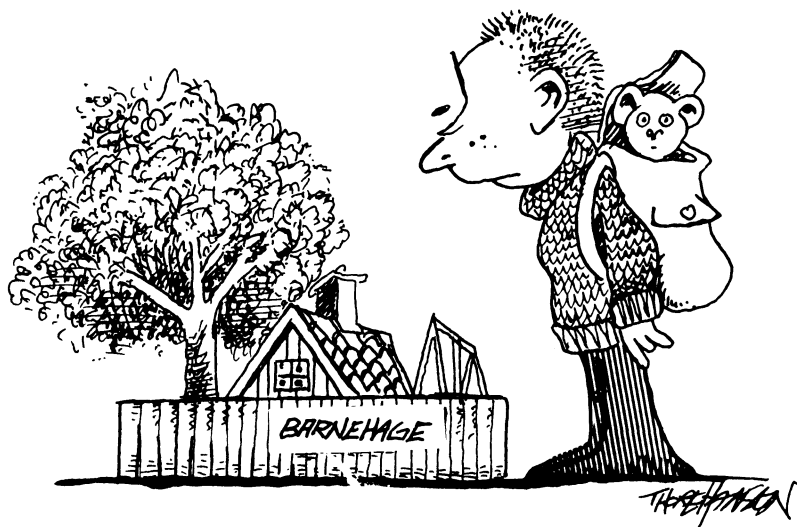
Kirsti Huserbråten er cand. sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for helsestatistikk.

Berit Hyllseth er cand. sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for helsestatistikk.

Full barnehagedekning:

Når og på hvilken måte?

Arne S. Andersen og Jan Erik Kristiansen

I følge offentlige dokumenter er målet full barnehagedekning innen år 2000. Med dagens fødselstall og utbyggingstakt synes dette lite realistisk. Opplysninger fra de siste årene viser også at det er blitt færre barn pr. ansatt. Det er imidlertid endringer i oppholdstid snarere enn i bemanningsnivå som har vært bestemmende for hvor mange barnehageplasser en har fått igjen for økt personellinnsats.

Barnehagedekningen i Norge er fortsatt den laveste i Norden. I 1988 hadde om lag 119 000 barn plass i barnehage, noe som tilsvarer 32 pro-

sent av alle barn under 7 år. Foreløpige tall for 1989 viser at ca. 128 000 barn hadde plass.

Ifølge barnehagemeldingen (St.-meld. nr. 8 (1987-88)) og langtidsprogrammet 1990-1993 (St.meld. nr. 4 (1988-89)) er målet full barnehagedekning i år 2000. Dette skal nås ved å bygge om lag 10 000 nye barnehageplasser pr. år fra inngangen til 1990-årene.

Forutsetninger

Dette utbyggingsprogrammet hviler på en rekke forutsetninger om utbygging og behov, forutsetninger som kan være mer eller mindre realistiske.

Det stipulerte årlige antallet nye plasser er høyere enn det faktiske antallet utbygde plasser de siste årene, men dette tallet synes nå å være innen rekkevidde. I 1988 ble det bygget nær 7 900 nye plasser. Foreløpige tall for 1989 indikerer at det dette året ble bygget om lag 9 000 nye plasser.

Behovet for barnehageplasser er også vanskelig å anslå. Det er i hovedsak avhengig av to faktorer: Antallet barn i den aktuelle aldersgruppen, og behovet for tilsyn. Dette siste er igjen avhengig av småbarnsforeldrenes (og særlig mødrenes) yrkesaktivitet og arbeidstid, samt omfanget av omsorgspermisjoner. Etterspørselen

etter barnehageplasser vil sannsynligvis også være avhengig av størrelsen på foreldrebetalingen.

Når det gjelder antallet barn, bygger meldingene på en antakelse om fortsatt og stabil lav fruktbarhet på 1984-nivå, dvs. et samlet fruktbarhetstall (SFT) på 1,66 (alternativ K185 i SSBs befolkningsframskriving fra 1985). Denne antakelsen har vist seg å være lite realistisk. Siden 1984 har vi opplevd en markert økning i fruktbarheten og samlet fruktbarhetstall var i 1989 1,88 (foreløpige tall), dvs. at det dette året ble født om lag 7 200 flere barn enn forutsatt. Siden 1984 er det født om lag 18 000 flere barn enn utbyggingsprogrammet forutsetter.

Ikke alle barn under 7 år antas å ha behov for tilsyn: Meldingene forutsetter at den lønnede omsorgspermisjonen i år 2000 vil være utvidet til ett år, og at tilsynsbehovet derfor hovedsakelig vil omfatte barn i alderen 1-6 år. Av disse igjen antas det at ca. 10 prosent av ulike grunner ikke vil ha behov for tilsyn.

Fortsatt 90 000 manglende plasser i år 2000?

I figur 1 har vi lagt inn departementets prognose for utbygde plasser, dvs. 10 000 plasser pr. år. Behovsanslaget er basert på alternativ H185 i SSBs framskriving (høy fruktbarhet). Dette alternativet forutsetter at fruktbarheten øker fra 1,66 i 1984 til 2,01 i år 2000, hvor den stabiliseres. Vurdert ut fra den faktiske utviklingen i fruktbarheten, kan også dette alternativet synes for lavt: I 1989 var SFT 0,1 høyere enn i denne framskrivingen og det ble født om lag 4 000 flere barn enn forutsatt. En annen usikker faktor i dette regnestykket er forutsetningen om forlenget lønnet omsorgspermisjon til ett år. Det kan derfor være grunn til å betrakte også dette behovsanslaget som et minimumsanslag.

Selv med 10 000 nye plasser pr. år, vil det i år 2000 fortsatt mangle om lag 90 000 plasser. Først når vi nærmer oss 2010, vil behovsdekningen være 90 prosent av 1-6-åringene. Hvis fruktbarheten øker ytterligere,

eller hvis den lønnede omsorgspermisjonen ikke økes som antatt, vil full barnehagedekning forskyves enda noen år.

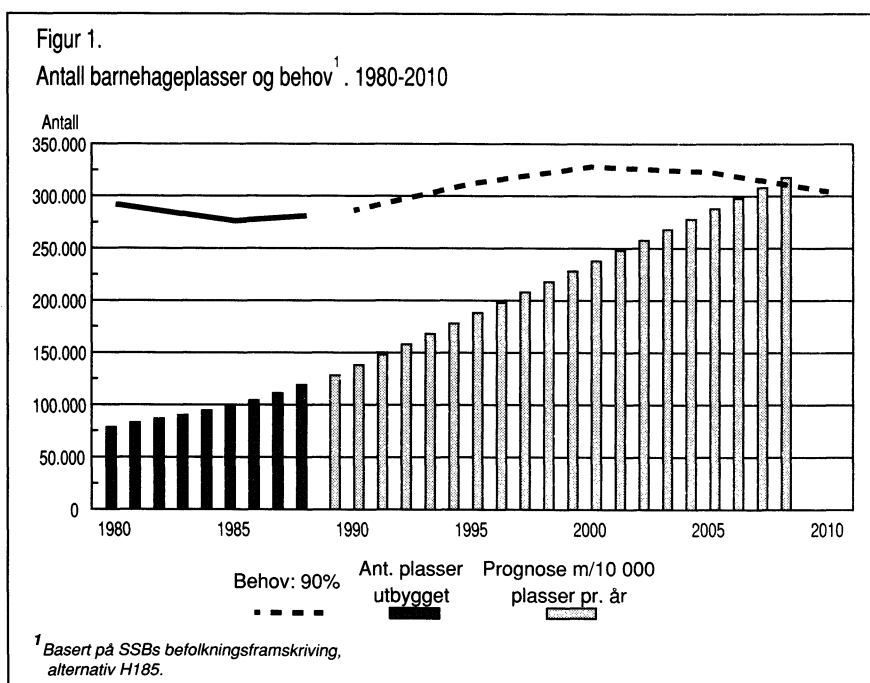
Det planlagte antallet nye plasser pr. år er imidlertid ikke bare avhengig av politisk vilje og økonomisk støtte. Utbyggingen er også avhengig av at man kan rekruttere personale til de nye plassene. Barnehagemeldingen betegner rekrutteringen til førskolelærerutdanningen som 'framtidens problem for barnehagene'. På denne bakgrunn er det derfor fra enkelte hold foreslått at også bemanningsnormene må endres, om man skal ha håp om å nå de oppsatte målsettingene. Disse forslagene har delvis hatt som utgangspunkt at forholdstallet mellom barn og ansatte har endret seg de siste årene, og at antallet barn pr. ansatt har gått ned.

Færre barn pr. ansatt, men hvorfor?

Antallet barn pr. ansatt har gått ned. Det var 4,64 barn pr. ansatt i 1980, 4,17 i 1985 og i 1988 var det 3,88 barn pr. ansatt. Antall barn pr. ansatt er naturligvis et ganske grovt mål på utviklingen i bemanningssituasjonen i barnehagene. Men kanskje det likevel gir et forholdsvis riktig bilde av utviklingen? Kunne flere barn tas inn i barnehagene dersom en gikk tilbake til tidligere års bemannings-situasjon?

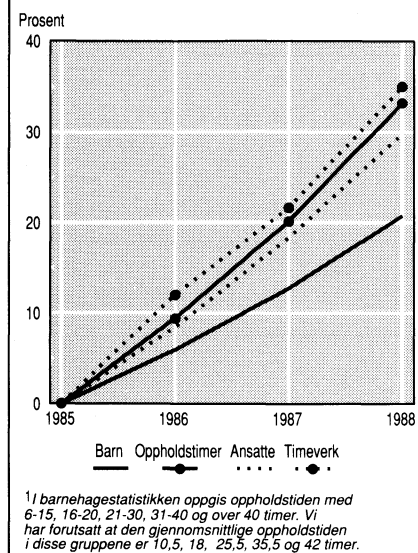
Det er mange faktorer som bestemmer behovet for årsverksinnsats i barnehagene. Noen av disse er:

- antallet barn med spesielle behov, f.eks. funksjonshemmede barn
- barnas aldersfordeling, småbarn krever mer ressurser enn større barn
- barnas oppholdstid er av betydning på flere måter
- antallet arbeidstimer pr. årsverk. Arbeidstidsforkortelsen i 1987 har hatt betydning.

Figur 2.

Prosentvis endring i antall barn, samlet oppholdstid for barn¹, antall ansatte og antall timeverk for ansatte. 1985-1988.

Antallet barn som fikk tildelt ekstra ressurser i barnehagene var i 1988 ca. 6 000 og har ikke økt siden 1985.

Antallet barn under to år i barnehagene har økt fra vel 4 000 i 1985 til vel 5 300 i 1988. Dette er en noe sterkere økning enn økningen i antallet barn totalt. Vi skal ikke her gjøre noe forsøk på å beregne betydningen av dette.

Økt oppholdstid har krevd flere ansatte pr. barn

Det er endringene i barnas oppholdstid i barnehagen som er den enkeltfaktor som har hatt størst betydning for at antallet barn pr. ansatt har gått ned i de senere årene.

Omtrent hele veksten i antallet barn i barnehage har kommet i heldagsbarnehager (åpningstid 30 timer eller mer). Andelen barn som gikk i heldagsbarnehage økte fra 66 prosent i 1985 til 72 prosent i 1988. Enda sterkere var veksten i oppholdstiden for barn i heldagsbarne-

hager. I 1985 var 41 prosent av barna i heldagsbarnehager heltidsbarn (over 40 timers oppholdstid pr. uke). Denne andelen økte til 60 prosent i 1988.

Det er altså ikke tvil om at det samlede antall timer barn oppholder seg i barnehage har økt vesentlig mer enn antallet barn i barnehage. Nå mangler en presise opplysninger om hvor mange timer pr. uke barn oppholder seg i barnehage. Med den beregningsmåte vi har valgt her finner vi at mens antallet barn økte med 21 prosent fra 1985 til 1988, så økte den samlede oppholdstid for barna med 33 prosent (se figur 2).

Antallet ansatte har i samme periode økt med 30 prosent. Den gjennomsnittlige arbeidstid for de ansatte har imidlertid også økt, flere arbeider nå heltid. Regnet i årsverk har det vært en økning på 44 prosent fra 1985 til 1988, altså langt mer enn samlet antall oppholdstimer for barna. Det kan altså se ut som om det har blitt en vesentlig bedre bemanningssituasjon, med færre barn pr. årsverk. Her må en imidlertid være oppmerksom på arbeidstidsforkortelsen i 1987. Fra 1. januar 1987 ble arbeidstiden satt ned fra 40 til 37,5 timer pr. uke. En bør derfor regne endringen i barnehagenes bemanning i timeverk. Antallet timeverk økte fra 1985 til 1988 med 35,0 prosent, altså bare et par prosent mer enn det samlede antallet oppholdstimer for barna.

Tabell 1. Forholdet mellom samlet antall oppholdstimer for barn og samlet antall timeverk pr. uke i barnehagene. 1985-1988

1985	1986	1987	1988
4,00	3,91	3,95	3,95

Uendret bemanningsnivå fra 1985 ville gitt 1 600 flere barnehageplasser i 1988

En kan uttrykke dette på en annen måte. Tabellen viser forholdet mellom samlet antall oppholdstimer pr. uke og samlet antall timeverk fra de ansatte pr. uke. Vi skal kalle dette for bemanningsnivået. En kan si det viser hvor mange barn hver ansatt til enhver tid har ansvaret for i gjennomsnitt. Som nevnt knytter det seg en viss usikkerhet til beregningene av oppholdstid.

Dersom bemanningsnivået var det samme i 1988 som i 1985 (4,00), ville det i 1988 ha vært plass til vel 1 600 gjennomsnittsbarn flere i barnehage. Antallet barn i barnehage ville økt fra snaut 119 000 til 120 500.

Når en skal vurdere denne utviklingen må en også ta hensyn til at det er blitt flere heldagsbarnehager og flere heltidsbarn i barnehagene. Det viser seg at det er færre barn i forhold til barnehagepersonell i heldagsbarnehager enn det er i korttidsbarnehager. Mens bemanningsnivået, dvs. forholdet mellom oppholdstid og timeverk, var vel 3,8 i heldagsbarnehager i 1988, var bemanningsnivået i korttidsbarnehager 4,8. Dette kan kanskje virke rimelig ut fra en betraktning om at jo kortere tid barna er i barnehagen og jo kortere arbeidstid de ansatte har, desto mindre er belastningen for både barn og ansatt når det er mange barn pr. ansatt.

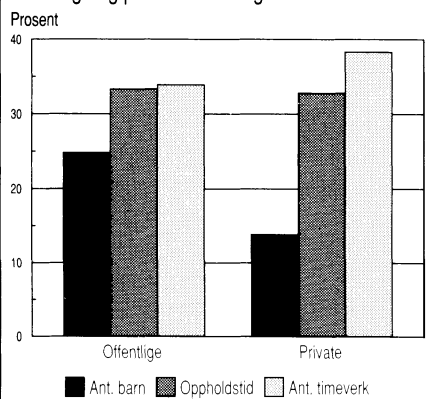
Dersom det blir færre plasser i korttidsbarnehager i forhold til plasser i heldagsbarnehager vil dette derfor i seg selv føre til et bedre bemanningsnivå, altså at barnehagepersonellet har ansvar for færre barn i gjennomsnitt.

Bedre bemanningsnivå bare i korttidsbarnehager?

Beregninger tyder på at det har vært en svak tendens til at barnehagepersonale i gjennomsnitt har fått ansvaret for litt flere barn fra 1985 til 1988 i heldagsbarnehager, mens bemanningsnivået har blitt vesentlig bedre i korttidsbarnehager. Disse beregningene er beheftet med ganske stor usikkerhet, særlig gjelder det tallet for korttidsbarnehager, fordi en mangler opplysninger om åpnings-tid for en god del barnehager i 1985.

Vi skal derfor i stedet se på utviklingen i offentlige og private barnehager. De fleste offentlige barnehager er heldagsbarnehager (80 prosent av barna i 1988), mens bare vel halvparten av barna i private barnehager går i heldagsbarnehager.

Figur 3.
Prosentvis endring 1985-1988 i antall barn, samlet oppholdstid¹ og samlet ant. timeverk for ansatte. Offentlige og private barnehager

I offentlige barnehager har økningen i timeverk for de ansatte vært om lag like stor som økningen

i samlet oppholdstid for barna. I private barnehager derimot har antallet timeverk økt noe mer enn samlet oppholdstid for barna. Mens bemanningsnivået i offentlige barnehager var omtrent uendret (vel 3,7), ble bemanningsnivået i private barnehager forbedret fra 4,8 til 4,6 i perioden. Denne endringen – i tillegg til at andelen barnehageplasser som var private gikk svakt tilbake fra 1985 til 1988 (fra 37 prosent til 35 prosent av alle barnehageplasser) – førte til at bemanningsnivået ble svakt forbedret i perioden.

Vil økt antall årsverk fortsatt gi få barnehageplasser?

I arbeidet med å øke antallet barnehageplasser har en på en viss måte arbeidet i motbakke. Antallet barn i barnehage økte fra 1985 til 1988 med vel 20 prosent til 119 000. Samtidig økte antallet timeverk av personalet i barnehagene med 35 prosent.

Det er i alt vesentlig økt gjennomsnittlig oppholdstid for barna og ikke endringer i bemanningsnivå som er årsaken til at antallet barn har økt såpass lite. Vi har tidligere vist at samme bemanningsnivå i 1988 som i 1985 ville gitt 1 600 flere 'barnehageplasser'. Dersom barna i 1988 hadde hatt samme gjennomsnittlige oppholdstid som i 1985, ville en med samme timeverksinnsats og samme bemanningsnivå som i 1988 kunne hatt plass for 133 000 barn i barnehage. Dersom en ikke hadde hatt en arbeidstidsforkortelse i 1987, ville en i 1988 med samme bemanningsnivå og samme årsverksinnsats kunne hatt 142 000 barn i barnehage.

Hvordan er utsiktene for vekst i antall barnehageplasser?

Fra 1985 til 1988 økte antallet årsverk (37,5 timers arbeidsuke) i barnehagene med vel 2 000 pr. år. Med bemanningsnivået i 1988 betyr dette en økning på om lag 8 000 heltidsbarn (oppholdstid over 40 timer pr. uke). Fra 1985 til 1988 økte antallet barnehageplasser med 6 800 pr. år. Forskjellen uttrykker den sterke økning i gjennomsnittlig oppholdstid i perioden.

Hvor mange barnehageplasser en får for en økning på 2 000 årsverk i barnehagene framover, vil naturligvis avhenge av utviklingen i bemanningsnivået. Ved å gi barnehagepersonalet ansvaret for flere barn i gjennomsnitt enn de hadde i 1988, vil 2 000 årsverk kunne skaffe plass for mer enn 8 000 heltidsbarn. Men som vi har sett er også utviklingen i barnas gjennomsnittlige oppholdstid svært viktig. Fra 1985 til 1988 økte antallet heltidsbarn mer enn det samlede antallet barn i barnehage. Det er vanskelig å si om denne utviklingen vil fortsette med like stor fart også under de nåværende arbeidsmarkedskonjunkturer. Dersom det skulle bli en nedgang i den gjennomsnittlige oppholdstiden, vil 2 000 årsverk kunne gi mer enn 8 000 nye barnehageplasser, selv med uendret bemanningsnivå.

Arne S. Andersen er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for sosial rapportering.

Jan Erik Kristiansen er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for sosial rapportering.

Utdanning:

Økende geografiske forskjeller

Paul Inge Severeide og Elisabetta Vassenden

Den geografiske fordelingen av utdanningen er fortsatt svært skjev. Til tross for at studiefrekvensen øker mest i kommuner med lavest utdanningsnivå, har det ikke skjedd noen utjevning i kommunenes utdanningsnivå. På grunn av flytting, er de geografiske forskjellene snarere blitt større i løpet av 1980-årene.

Utdanning betraktes som et velferdsgode. Det har vært stor politisk enighet om at dette godet bør ha en rimelig jevn fordeling i befolkningen. Lik rett til utdanning har vært et honnørbegrep i den skolepolitiske debatt i hele etterkrigstiden. Dette har både vært motivert ut fra hensynet til den enkelte, siden utdanning har positive fordelingsvirkninger når det gjelder hva en får av andre levekårsgoder, og ut fra hensynet til samfunnet totalt sett, bl.a. på grunn av behovet for kompetanse i utkantstrøk.

Undersøkelser har vist at utdanningsgodet er skjevt fordelt. Dette er i dag ingen ny erkennelse, men det overrasker nok mange hvor store disse forskjellene fortsatt er.

Geografiske ytterpunkter i utdanningsnivå

Data om befolkningens utdanningsnivå viser at den geografiske fordelingen av utdanning er svært skjev. Eller hva skal vi si til følgende: I Bærum og Asker har henholdsvis 35 og 32 prosent av befolkningen 16 år og over, utdanning på universitets- og høgskolenivå. Bare 18 prosent er

registrert med grunnskole som sin høyeste utdanning. Tilsvarende tall for de tre nordnorske kommuner Karlsøy, Værøy og Flakstad, samt hedmarkskommunene Eidskog og Nord-Odal er 5 og rundt 60 prosent.

Et enda mer bekymringsfylt bilde får vi ved å se på utviklingen 1980-1988. Tallene viser at det stort sett er kommuner med høyt utdanningsnivå fra før som også har hatt den største økningen. Den geografiske forskjellen etter utdanningsnivå sy-

nes altså å ha økt på 1980-tallet. Bærum hadde f.eks. i denne perioden en tilvekst i andelen med høyere utdanning på 4,5 prosentpoeng. Tilsvarende hadde Karlsøy en økning på under 1 prosentpoeng. Landsgjennomsnittet var på nesten 3 prosentpoeng.

Studiefrekvens og flytting bestemmer utdanningsnivå

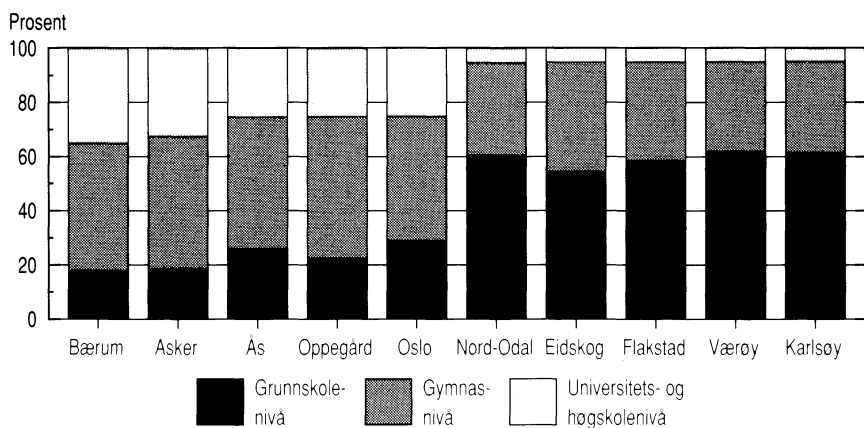
Utdanningsnivået i et område bestemmes av to faktorer (figur 2):

- Studiefrekvens, dvs. andel av et årskull som tar høyere utdanning.
- Fraflytting/tilflytting.

Fraflytting/tilflytting reguleres av hvor attraktivt, i vid forstand, et område er. Her vil forhold som arbeidstilbud, boligpriser, barnehage-tilbud, kulturtilbud etc. spille inn.

Figur 1.

Utdanningsnivå i utvalgte kommuner. Prosent. 1988

Mobiliteten blant folk med høyere utdanning har stor effekt på utdanningsnivået i et område. En region med høy andel av de sysselsatte i primærnæringene vil f.eks. ha få tilbud til folk med høy utdanning. Sannsynligheten for liten innflytting av akademikere og tilsvarende stor utflytting av 'egne' akademikere er høy for slike regioner.

Studiefrekvens påvirkes av flere forhold, hvor stimulans og motivasjon fra det sosiale miljø i oppveksten er viktigst. Barn av foreldre som er funksjonærer og akademikere tar høyere utdanning i betydelig større grad enn barn av f.eks. ufaglærte arbeidere og fiskere. Tilgjengelighet til skoletilbud synes også å spille inn. Blant annet viser statistikken at andelen av et årskull som tar høyere utdanning er størst i områder med et godt utbygd universitets- eller høgskoletilbud.

Vi skal se litt nærmere på hvordan studiefrekvensen varierer i ulike kommuner.

Kommuner med høyt utdanningsnivå har høyest studiefrekvens

Kommuner med høyt utdanningsnivå har en betydelig høyere andel av sin ungdom i utdanning på uni-

versitets- og høgskole enn kommuner med lavt utdanningsnivå. Hele 24 prosent av Bærumungdommen i aldersgruppen 19-24 år studerte ved et universitet eller en høgskole i 1988. Tilsvarende tall for Karlsøy var 8 prosent. Ser vi på de ti kommunene som hadde høyest utdanningsnivå i 1988, hadde de en gjennomsnittlig studiefrekvens på om lag 20 prosent. Tilsvarende tall for de ti kommunene med lavest utdanningsnivå var 9 prosent.

Studiefrekvens økte mest i kommuner med lavest utdanningsnivå

Økningen i studiefrekvens siden 1980 har vært noe større for kommunene med lavest utdanningsnivå enn for de ti 'utdanningsrike' kommunene. Andelen i høyere utdanning i nevnte aldersgruppe økte med om lag 5 prosentpoeng for den første gruppe kommuner, mens økningen var i underkant av 4 prosentpoeng for den sistnevnte gruppen. Dette bilde forsterkes når vi ser på de fylkesvise endringene i denne perioden. Oslo og Akershus hadde en tilvekst på 1-2 prosentpoeng, mens Nord-Trøndelag, Troms og Nordland økte med henholdsvis 9,7 og 6 prosentpoeng.

Disse tallene indikerer en utjevning i den geografiske rekrutteringen til høyere utdanning. En utvikling som delvis kan tilskrives den desentraliserte utbyggingen av høgskolesektoren som skjedde på 1970- og 1980-tallet.

Men som vi har sett, har *ikke* denne tendensen ført til en tilsvarende utjevning i kommunenes utdanningsnivå. Her har de geografiske forskjellene snarere blitt større. Det betyr at den andre faktoren som bestemmer et områdes utdanningsnivå, flyttemønsteret, har 'undergravd' effekten av den geografiske utjevning i studiefrekvens.

Økningen i utkantungdommens utdanningsressurser har altså ikke ført til en tilsvarende økning av utkantens ressurser i form av utdannet arbeidskraft. Hovedårsaken til dette er at utbyggingen av det regionale arbeidsmarkedet ikke har skjedd i takt med en tilsvarende utbygging av skoleverket.

Litteratur

Severeide, Paul I.: 'Utdanning', *Sosialt utsyn* 1989.

Smeby, Jens-Christian: 'Geografisk rekruttering til høyere utdanning', i Smeby og Støren (red.): *Utdanning og arbeidsmarkedet* 1989, NAVF, Melding 1989:5.

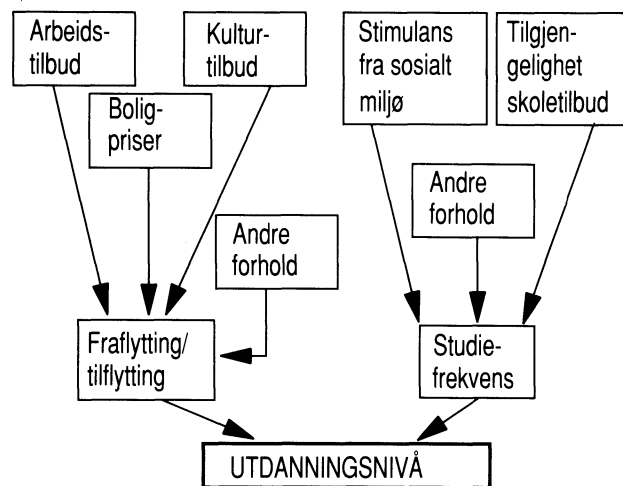
Statistisk sentralbyrå: *Statistisk ukehefte*, nr. 7, 1990.

Paul Inge Severeide er cand. mag. og kontorsjef i Statistisk sentralbyrå, Kontor for utdanningsstatistikk.

Elisabetta Vassenden er cand. philol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for utdanningsstatistikk.

Figur 2.

Skjematisk framstilling av faktorer som bestemmer utdanningsnivået i en kommune

Innvandrere:

Hvor mye utdanning har de?

Elisabetta Vassenden

Et moment i innvandrerebatten er om innvandrere har kunnskap som kan representere en ressurs for det norske samfunnet. Innvandrernes utdanningsnivå kan delvis belyse dette spørsmålet, selv om problemet er langt fra så enkelt. Andre faktorer spiller også inn, som f.eks. språkkyndighet, og om utdanningen er etterspurt på det norske arbeidsmarkedet. Likevel kan kunnskap om innvandrernes utdanning vise hvilke mulige ressurser som finnes i den utenlandske delen av befolkningen.

Utdanningsopplysninger mangler for mange innvandrere

Et problem når en vil se på innvandrernes utdanningsnivå, er den høye andelen uten noen utdanningsopplysninger (43 prosent). Problemet eksisterer praktisk talt ikke for nordmenn. Personer med ukjent utdanning har hovedsakelig innvandret etter 1980. Utdanningen som de har tatt i utlandet er ikke kartlagt.

I figur 1 har vi valgt å behandle personer en mangler utdanningsopplysninger om, på to måter: I 'alternativ 1' antar vi at ingen personer med manglende opplysninger har høyere utdanning. Tallene i dette alternativet blir derfor et minimumsanslag for andelen med høyere utdanning. I 'alternativ 2' antar vi at andelen med høyere utdanning er den samme blant personer en mangler utdanningsopplysninger for, som blant dem en har opplysninger om.

Kvinner fra Europa har høy utdanning

I alt 20 prosent av kvinner født i Europa (unntatt Norden) har høyere

utdanning. Tilsvarende tall for norske kvinner er 13 prosent. Også kvinner født i andre verdensdeler, unntatt Sør-Amerika og Asia, skiller seg ut fra norske kvinner ved en høyere andel med høyere utdanning. Dersom en går ut fra at de med uoppgitt utdanning fordeler seg på samme måte som de øvrige, vil forskjellen mellom norske kvinner og innvandrerkvinner bli mer markert.

Den reelle andelen med høyere utdanning for de enkelte innvandrergrupper befinner seg sannsynligvis et sted i intervallet mellom de to alternativene. Mellom 20 og 31 prosent av kvinner født i Europa har høyere utdanning. Tilsvarende tall for afrikanske kvinner er 15 og 30 prosent.

Forskjellene mellom innvandrere og nordmenn er ikke så markerte for menn som for kvinner, siden norske menn har en relativt høy andel med høyere utdanning (16 prosent). Nordamerikanske menn kommer likevel høyere, med 19 prosent. Alle andre innvandrergrupper har en lavere andel med høyere utdanning enn norske menn. Lavest kommer menn født i Asia med 9 prosent. Der-

som en går ut fra at de med uoppgitt utdanning fordeler seg omtrent på samme måte som de med oppgitt, ville alle innvandrergrupper være 3-14 prosentpoeng høyere enn den norske gruppen.

Også for menn er den reelle andelen med høyere utdanning å finne i intervallet mellom de to alternative verdier. Mellom 19 og 30 prosent av menn fra Nord-Amerika har høyere utdanning. Tilsvarende tall for menn fra Norden er 12 og 22 prosent.

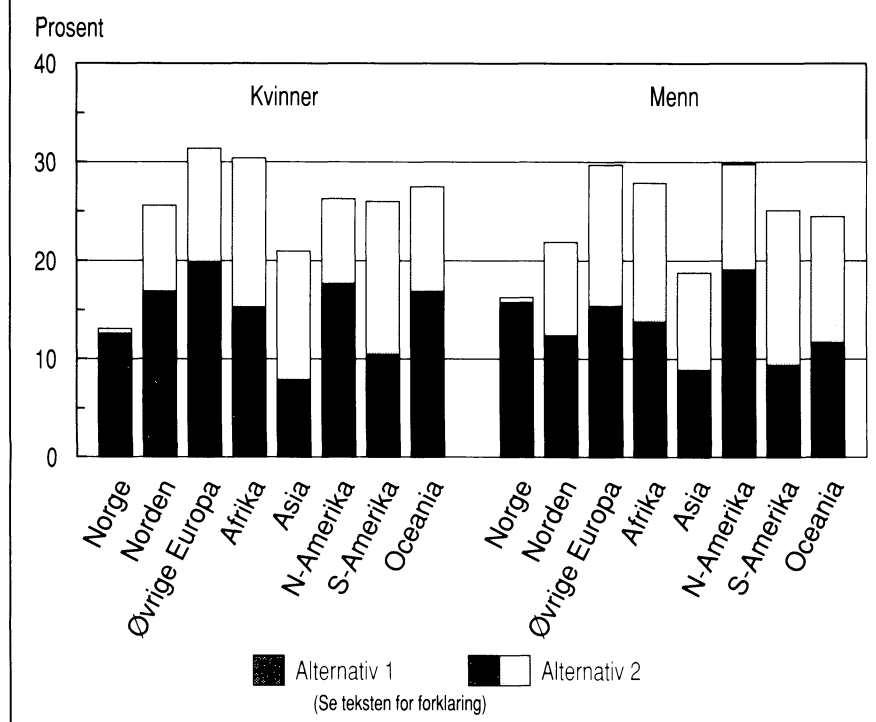
Denne undersøkelsen bygger på data som ikke er helt sammenliknbare med data om utenlandske statsborgere fra 1980. Likevel er det mulig å antyde to utviklingstendenser: Personer fra Afrika, og spesielt kvinner, har økt andelen med høyere utdanning mellom 1980 og 1987, mens det motsatte gjelder for personer fra Oceania og Asia.

Kvinnelige forskere: 35 prosent er innvandrere

Innvandrerkvinner utgjør 35 prosent av alle kvinner i Norge med utdanning på forskernivå (over 18 års utdanning), og 10 prosent av dem med embetseksamen av høyere grad (17-18 års utdanning).

Mesteparten av de kvinnelige forskere vi har opplysninger om, er født i Europa og USA. Særlig Forbundsrepublikken Tyskland og Finland har en høy andel kvinner med forskerutdanning. De fleste har utdanning innenfor humanistiske fag, naturvitenskaplige og tekniske fag, økonomi og medisin.

Figur 1.
Menn og kvinner med høyere utdanning. Verdensdel. Prosent

Også mannlige innvandrere utgjør en stor andel av menn med lang utdanning, selv om tallene ikke er så slående som for kvinner. Samtidig utgjør innvandrere en meget stor andel av dem med kort eller ingen utdanning.

Den store andelen innvandrere med høy utdanning skyldes ikke bare at denne gruppen gjennomgående er yngre enn den norske befolkningen. De eldste innvandrere har riktignok lavere utdanning enn de yngste, men dette er på langt nær så utpreget som for nordmenn: Eldre innvandrere har høyere utdanning enn nordmenn på samme alder.

Innvandrere og nordmenn velger samme fagområder

Selv om innvandrerkvinner skiller seg ut fra norske kvinner pga. utdanningsnivået, er fagområdene slående like blant de to gruppene. Det samme gjelder mennene.

Ser en spesielt på fagområdene helsevesen og naturvitenskap og teknikk innenfor høyere utdanning, er det en stor andel kvinner som har

valgt det første, og en stor andel menn som har valgt det andre. Både nordmenn og innvandrere følger derfor et tradisjonelt kjønnsrollemønster når det gjelder valg av fagområde.

Et nokså selvfølgelig unntak er undervisningsfag, som er valgt av relativt flere norske kvinner og menn enn innvandrere. Det er også relativt flere innvandrere som har studert humanistiske og estetiske fag. En mulig forklaring kan være en utpreget interesse for språk hos personer som opprinnelig kom til Norge nettopp pga. språkstudier.

Hvorfor høy utdanning blant innvandrere?

Tallmaterialet gir ikke grunnlag for å kunne fastslå hvorfor innvandrere

har så høy utdanning. Man kan bare anta at flere faktorer kan ligge til grunn, og at forklaringen sannsynligvis varierer en god del med hvilket område en kommer fra:

- Innvandrere kan være eksperter eller forskere som har bosatt seg i Norge selv etter innvandringsstoppen, nettopp fordi de er eksperter.
- Personer med høy utdanning kan lettere komme i konflikt med politiske regimer og derfor bli flyktninger eller asylsøkere.
- Det er ressurssterke personer som har lett for å flytte på seg: høy utdanning kan føre til spesialisering i utlandet. Dette skaper internasjonale forhold og 'kjærlighetsmigranter'.
- Høy utdanning kan være et ledd i innvandrernes tilpasning til et nytt samfunn og et nytt arbeidsmarked. Ønsket om å stille så sterkt som mulig kan være naturlig i en gruppe som starter på arbeidsmarkedet og i samfunnet for øvrig med ulempen av å være forskjellig.

Når det gjelder spørsmål om hvorfor innvandrerkvinner har spesielt høy utdanning, må en anta at en del tilleggsfaktorer kan spille en viss rolle.

- Det kan være flere typiske arbeidsmigranter blant menn enn blant kvinner.
- Det kan være flere 'kjærlighetsmigranter' blant kvinner enn blant menn. Sagt på en annen måte, kan det være velutdannede norske menn som trekker utenlandske kvinner med god utdanning hit. Norske kvinner har derimot gjennomsnittlig lavere utdanning enn norske menn, og de reiser muligens sjeldnere til utlandet for å spesialisere seg.

Elisabetta Vassenden er cand. philol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for utdanningsstatistikk.

INNVANDRERE - NORDMENN

Ordet 'innvandrer' er her brukt som synonym for 'person født i utlandet'. Ordet 'nordmann' er her brukt som synonym for 'person født i Norge'.

UTDANNINGSNIVÅ

Utdanningsnivå bygger på opplysninger om befolkningens høyeste utdanning, og omfatter personer 16 år og over, bosatt i Norge pr. 1. oktober 1987.

Datagrunnlaget er Folke- og boligtellingsen 1970 og 1980, supplert med meldinger om utdanning fullført i Norge t.o.m. skoleåret 1986/87. Opplysninger om utdanning fullført i utlandet etter 1. november 1980 mangler.

Uførepensjonister 1967-1988:

Fordobling i antall – firedobling av utgifter

Hilde H. Holte

Da Folketrygden ble innført i 1967 ble reglene for tilde-
ling av uførepensjon endret. Økningen i uførepensjonis-
ter, både absolutt og som andel av befolkningen, har
vært betydelig siden 1967. Den sterke økningen i utbetalt ufø-
repensjon gjenspeiler økningen i det generelle lønnsnivået i
samme periode.

228 000 uførepensjonister i 1989

Ved utgangen av 1967 var det nær 99 000 uførepensjonister i Norge og antallet økte raskt de første årene etter at Folketrygden ble innført. Ved utgangen av 1972 var antallet 154 000. 10 år etter innføringen, i 1977, var antallet 150 000. Nedgangen mellom 1972 og 1977 skyldes at pensjonsalderen ble senket fra 70 til 67 år i 1973. I 1973 gikk hele 38 000 uførepensjonister over på alderspensjon, mens antallet i 1972 og 1974 var henholdsvis 9 100 og 9 700. Ved

utgangen av 1989 var 228 000 perso-
ner registrert som uførepensjonister.

Sterkest vekst i antall uføre- pensjonerte kvinner

I 1967 var 4,3 prosent av befolkning-
en mellom 18 og 69 år uførepensjo-
nister. I 1977 hadde andelen økt til
5,9 prosent av befolkningen mellom
16 og 66 år og i 1988 var andelen 7,9
prosent. Fram til 1977 var andelene
blant kvinner og menn nesten like
høye. Etter 1977 har andelen uføre-
pensjonerte økt sterkere blant kvin-

ner enn blant menn. I 1988 var 7,0
prosent av alle menn og 8,7 prosent
av alle kvinner i alderen 16-66 år
uførepensjonister.

Tre av fire uførepensjonister er 50 år eller eldre

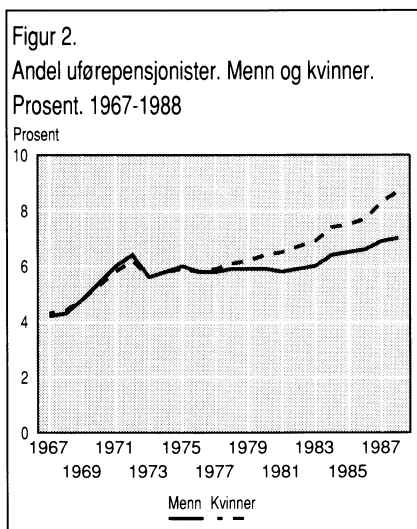
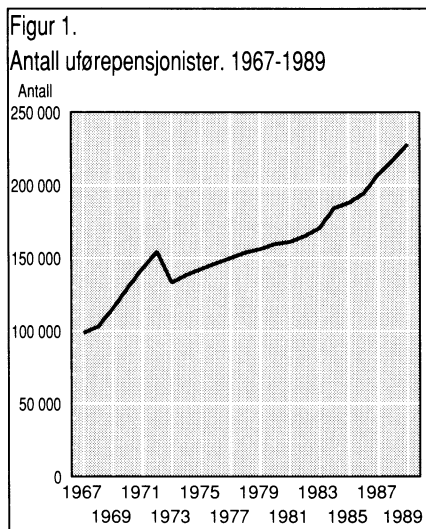
Av de uførepensjonerte kvinnene
var 42 prosent 60 år eller eldre i 1988,
mens den tilsvarende andelen for
menn var 49 prosent. 31 prosent av
kvinnelige uførepensjonister var 50-
59 år og 27 prosent av mannlige
uførepensjonister. I de yngste al-
dersgruppene er andelene like for
kvinner og menn, 11 prosent er un-
der 40 år.

Den aldersgruppen som har økt
mest på 1980-tallet er 40-49-åring-
ene. Dette gjelder både kvinner og
menn. I 1983 var 12 prosent av ufø-
repensjonerte kvinner og 10 prosent
av uførepensjonerte menn 40-49 år.
I 1988 var andelene økt til 16 og 13
prosent.

Økte forskjeller mellom fylkene

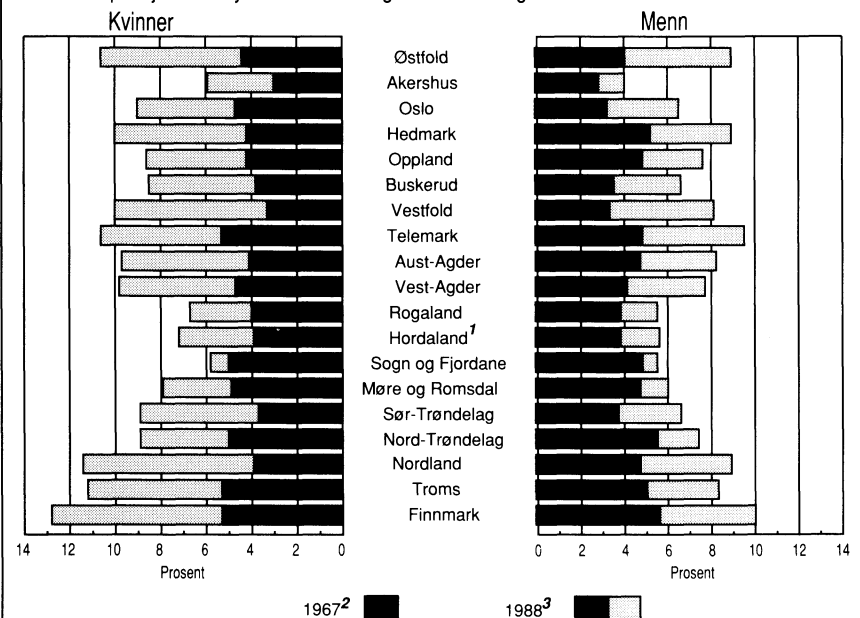
Allerede i 1967 var andelen uføre-
pensjonister høyere i Finnmark enn
i resten av landet, men forskjellene
mellom fylkene var små. Andelen
blant kvinner var like høy i Troms
og Telemark som i Finnmark. Ingen
fylker hadde en så høy andel uføre-
pensjonerte menn som Finnmark,
men Nord-Trøndelag og Hedmark
lå nesten like høyt.

I 1988 var forskjellene mellom fyl-
kene blitt langt større. I Finnmark
var 10,1 prosent av alle menn og 12,8

Figur 3.

Andel uførepensjonister i fylkene. Kvinner og menn. 1967 og 1988

¹Bergen eget fylke i 1967.² 18-69 år.³ 16-66 år.

prosent av alle kvinner mellom 16 og 66 år uførepensjonister. Telemark er ett av de fylkene som nå ligger nært opp til Finnmarks nivå. Der var andelen uførepensjonerte menn 9,6 prosent og andelen kvinner 10,6 prosent. Andelen uførepensjonerte kvinner er høy i hele Nord-Norge, både Nordland og Troms har en andel på over 11 prosent.

Akershus hadde den laveste andelen uførepensjonister i 1967, bare 2,9 prosent av menn 18-69 år og 3,0 prosent av kvinnene. Selv om andelen har økt i Akershus har den ikke økt like raskt som i Finnmark. I 1988 var 4,1 prosent av alle menn 16-66 år i Akershus uførepensjonister og 5,9 prosent av kvinnene.

Når man sammenligner økning i uførepensjonister i fylkene må man ta i betraktning tilbudet av arbeid. Friske mennesker med mulighet for arbeid i andre fylker flytter antakelig i større grad dit arbeidet finnes, mens mindre friske personer og eldre personer blir boende.

Utbetalt uførepensjon: Fire-doblet i faste kroner

I 1967 ble det i alt utbetalt 629 millioner kroner i uførepensjon. I 1988

hadde summen økt til 13 344 millioner. Samtidig steg konsumprisindeksen til det mer enn femdobbelte. Regnet i faste kroner ble de totale utbetalingene firedoblet.

Uførepensjonene beregnes i andel av Folketrygdens grunnbeløp, til vanlig kalt G. G reguleres av Stortinget for å kompensere for endringer i lønnsnivået, og er nesten seksdoblet i perioden 1967-1988. For å se om den uførepensjonen som ble utbetalt til den enkelte pensjonist var større i 1988 enn i 1967, har vi beregnet hvor stor andel av G en gjennomsnittlig uførepensjon var på de to tidspunktene.

Den gjennomsnittlige uførepensjonen (utbetalt uførepensjon delt på antall uførepensjonister ved utgangen av året) var i 1967 kroner 6380, mens den var kroner 61 470 i 1988. Beregnet i andel av G var en gjennomsnittlig uførepensjon 1,18 G i 1967, mens den i 1988 var 1,99 G. Økningen er altså ikke så sterk som økningen i den utbetalte uførepensjonen kan gi inntrykk av.

Uførepensjonen er sammensatt av forskjellige trygdeytelser (se egen ramme). Ser vi nærmere på to av disse, særtillegget og tilleggspensjo-

nen, er begge med på å forklare den økningen som har skjedd.

Minstepensjonistene har fått størst økning

Da Folketrygden ble vedtatt i 1967 bestod pensjonen av grunnpensjon og tilleggspensjon. 19. juni 1969 ble et vedlegg til Folketrygdloven vedtatt, Lov om særtillegg. Særtillegget gis som en andel av G og Stortinget bestemmer størrelsen på særtillegget.

I 1969 tilsvarte særtillegget til en enslig pensjonist 7,5 prosent av G. Ved utgangen av 1988 var særtillegget til en enslig økt til 57 prosent av G. Minstepensjonistene har altså fått en sterkere økningen i uførepensjonen enn andre uførepensjonister.

For en uførepensjonist med pensjon som er større enn minstepensjon, har pensjonen økt i takt med G. I 1970 var G 6 800 kroner, mens G var 30 850 kroner i gjennomsnitt for året 1988, altså en økning på 354 prosent. Minstepensjonistene har i tillegg til økningen i G, fått sin uførepensjon økt som følge av at særtillegget har økt i forhold til G og samlet utgjør denne økningen 563 prosent.

Færre minstepensjonister

Lønnsnivået har økt etter at Folketrygden ble innført og i tillegg har kvinnes yrkesaktivitet økt. Begge disse forhold har ført til at antall uførepensjonister med rett til tilleggspensjon utover minstepensjon har økt. I 1970 var det vel 24 000 uførepensjonister som fikk større uførepensjon enn minstepensjon, mens nesten 146 000 uførepensjonister i 1988 hadde en tilleggspensjon som var større enn særtillegget.

Antallet minstepensjonister i 1970 var 105 400 og hadde sunket til 70 900 personer ved utgangen av 1988. Andelen minstepensjonister blant uførepensjonistene har sunket fra 81 prosent i 1970 til 33 prosent i 1988. Dette er en viktig forklaring på at utbetalingene til uførepensjon har steget, i tillegg til økningen i særtillegget. For en uførepensjonist som var ufør før 1970 har ikke pensjonen

i andel av G økt hvis han/hun har en pensjon større enn minstepensjon. Den økningen som har vært i gjennomsnittlig uførepensjon skyldes at flere personer med tilleggspensjon er kommet inn i ordningen og disse har en høyere pensjon enn personene som har gått ut av ordningen.

Fire av fem minstepensjonister er kvinner

At kvinner og menn har forskjellig tilpasning til arbeidslivet fører til forskjeller i andelen kvinner og menn som har minstepensjon. Kvinner har gjennomgående lavere lønn enn menn og andelen som jobber deltid er større blant kvinner enn blant menn.

Av 70 900 minstepensjonister i 1988 var 15 100 menn og 55 800 kvinner. Av alle uførepensjonerte menn utgjør minstepensjonistene 15 prosent, mens hele 47 prosent av de uførepensjonerte kvinnene i 1988 er minstepensjonister.

Flest minstepensjonister i Sogn og Fjordane

Forskjellen mellom fylkene i andel minstepensjonister er stor. Oslo har

den laveste andelen, bare 25 prosent. Høyest andel har Sogn og Fjordane med hele 42 prosent minstepensjonister.

Arbeidsmarkedet – en viktig forklaring

De fleste problemstillinger rundt uførepensjonen må ses i sammenheng med arbeidsmarkedet. Uførepensjon er en kompensasjon for nedsatt ervervsevne. Hvis kravene til arbeidstakerne i alle typer jobber blir svært høye, kan ikke mennesker med sykdom, skader eller lyter oppfylle kravene. Hvilke tilbud av arbeid som finnes for personer med lidelser av forskjellig art er viktig i beregningen av uføregrad.

Nedlegging av arbeidsplasser ser ut til å bidra til økt sykkelighet som igjen øker antallet uførepensjonister (Westin 1989). De lokale arbeidsmarkedene er viktige for å forklare forskjeller både mellom fylkene og mellom kjønnene. Man kan tenke seg at arbeidsoppgavene kan disponere for uførhet, og siden kvinner og menn har forskjellig arbeid medfører det forskjellig grad av uførhet. Arbeidsmarkedet er altså viktig både når det gjelder antall uførepensjonister og antall minstepensjonister.

Litteratur

Kjustad, Liv (1989): 'Belastningslidelser'. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, nr. 28:2905-7.

Rikstrygdeverket: *Årsmelding og regnskap 1967, 1970 og 1977*.

Rikstrygdeverket: *Trygdestatistisk Årbok 1989*.

Statistisk sentralbyrå: *Trygdestatistikk Uføre 1977, 1980 og 1983*. (Trygdestatistikk Uføre 1987 kommer høsten 1990).

Westin, Steinar (1989): 'Langsiktige virkninger av en bedriftsnedleggelse: sysselsetting, sykemelding og uførhet gjennom 10 år'. *Søkelys på Arbeidsmarkedet*, nr. 2, s. 25-32.

Hilde H. Holte er cand. sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for sosialstatistikk.

Folketrygdens formål er i henhold til lov av 17. juni 1966 nr. 12 å gi stønad ved bl.a. sykdom, alderdom og uførhet. Slik økonomisk stønad ble tidligere sikret ved lover for hvert enkelt område. Lov om uføretrygd, av 22. januar 1960, ble opphevet fra 1. januar 1967 da Folketrygdloven trådte i kraft.

I forhold til Lov om uføretrygd lempes Folketrygdloven på to vesentlige forhold: Det ene er at det ikke lenger kreves objektivt registrerbare symptomer. Det andre forholdet gjelder uføregrad. I Lov om uføretrygd var grensen for å ha krav på uførepensjon at man bare kunne yte en tredjedel av normal arbeidsinnsats. Folketrygdloven setter denne grensen til 50 prosent.

I Lov om uføretrygd var det ingen gradert pensjon, dvs. alle fikk full uførepensjon. I Folketrygden graderes uførepensjonen etter uføregrad. Bare personer som er 100 prosent uføre får full uførepensjon.

I Lov om uføretrygd var uførepensjonen samme beløp for alle. I Folketrygdloven er pensjonen sammensatt av flere trygdeytelser, og størrelsen er avhengig av arbeidsinntekt i årene før ervervsevnen ble nedsatt.

Uførepensjonen utgjør summen av grunnpensjon, tilleggspensjon, sært tillegg, kompensasjonstillegg og eventuelle forsørgertillegg.

Tilleggspensjonen beregnes av tidligere arbeidsinntekt. Pensjonspoengene som fremkommer på ligningsattesten hvert år ligger til grunn for beregning av tilleggspensjon også for uføre. Uførepensjonen skal tilsvare personens alderspensjon dersom vedkommende hadde fortsatt i jobb fram til pensjonsalder.

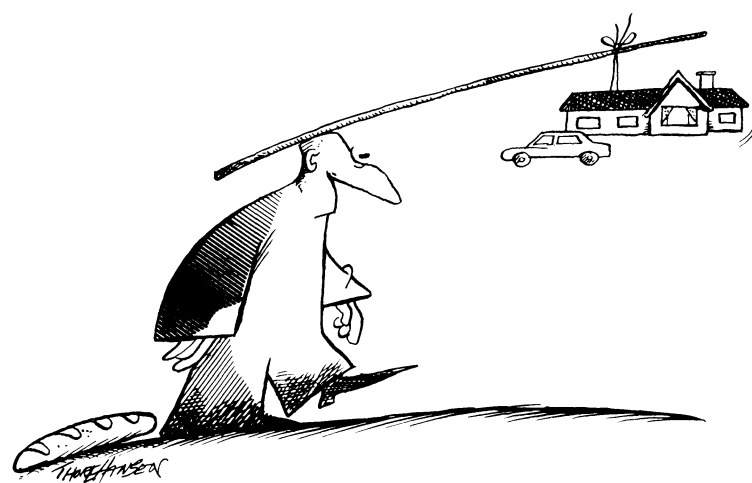
Alle pensjonister har krav på sært tillegg, men sært tillegg avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen, slik at bare personer som ikke har eller bare har lav tilleggspensjon, mottar sært tillegg. Alle som mottar sært tillegg er minstepensjonister.

Kompensasjonstillegg er et tillegg på kroner 500 til en enslig pensjonist som kompensasjon for innføringen av moms. Forsørgertilleggene ytes til alle som forsørger ektefelle over 60 år og/eller barn.

Husholdningsbudsjettet:

Fra brød til bil og bolig

Eiliv Mørk og Stein Opdahl

I løpet av de siste 30 årene er realverdien av forbruksutgiftene pr. person nær tredoblet. Samtidig har også forbruksmønstret endret seg betydelig: Vi bruker en stadig mindre andel til matvarer, mens boutgifter og transport legger beslag på stadig større andeler av budsjettet.

Forbruket nesten tredoblet siste 30 år

I 1986-1988 brukte hver husholdning 168 700 kroner pr. år, regnet i

1988-kroner. Verdien av krona forandrer seg med tiden. For å få et inntrykk av realveksten i forbruket fra 1958 til 1988 har vi regnet om

Tabell 1. Samlet forbruksutgift pr. husholdning pr. år i faste priser (1988-kroner), 1958-1988					
	1958	1967	1977- 1979	1983- 1985	1986- 1988
Samlet forbruksutgift pr. husholdning . . .	75 276	106 200	136 242	142 707	168 711
Personer pr. husholdning	3,09	3,06	2,73	2,56	2,46

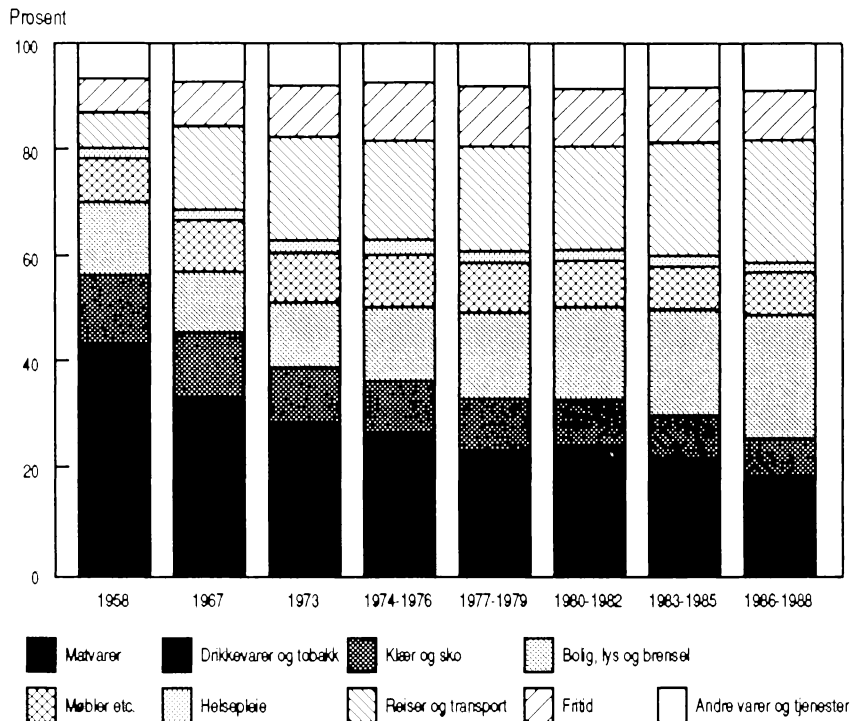
beløpene fra tidligere år til 1988-kroner ved å bruke konsumprisindeksen. Målt på denne måten er det gjennomsnittlige forbruket pr. husholdning mer enn fordoblet de siste 30 årene. I samme tidsrom har det skjedd betydelige forandringer i husholdningsstrukturen. I 1958 var det i gjennomsnitt 3,09 personer pr. husholdning. I 1986-1988 var tallet nede i 2,46 personer. Realverdien av forbruket pr. capita ble nær tredoblet i samme periode.

Mens vi tidligere var vant til et jevnt økende forbruk, har veksttakten variert i 80-åra. Etter en stagnasjon omkring 1980-1982 økte det private forbruket sterkt fra midten av 80-tallet. Tabell 1 overestimerer økningen noe på grunn av en justering av beregningsmetodene mellom 1985 og 1986, men dette er av liten betydning i forhold til den veksten som fant sted. Senere har som kjent tidene skiftet. Nasjonalregnskapets beregninger av utviklingen i privat konsum viser en negativ vekstrate siden 1987. Fra 1989 til 1990 viser prognosene en ny volumøkning (Økonomiske analyser 1-1990).

Det private forbruket har endret seg på flere måter. Ved siden av at det totalt sett har vokst, har også sammensetningen – forbruksmønstret – endret seg i betydelig grad.

Figur 1.

Forbrukets sammensetning 1958-1988. Forbruksutgift pr. husholdning pr. år, etter vare- og tjenestegruppe. Prosent

Matvareandelen har gått kraftlig ned

En stadig mindre andel av forbruket går til matvarer. I 1986-1988 utgjorde denne posten bare 15 prosent i gjennomsnitt sammenliknet med 40 prosent i 1958. I Forbruksundersøkelsen (FBU) omfatter ikke matvareutgiftene det som blir brukt på kafé, restaurant, mv. Det er mer vanlig i dag enn for 30 år siden å spise ute, særlig gjelder dette enslige. Måler vi i faste priser og pr. person finner vi omtrent ingen endring i matvareforbruket i perioden (se figur 2).

Klær og sko betyr stadig mindre på budsjettet

Utgiftene til klær og sko har også fått mindre relativ betydning, selv om endringen ikke er så dramatisk som for matvarer. Realverdien av denne posten har økt, men fordi forbruket på andre områder har økt så mye mer, viser dette seg som jevnt avtakende andel i figur 1.

Sterk økning i boutgiftene

Boutgiftene omfatter husleie, renter på boliglån, avgifter, forsikringer og vedlikeholdsutgifter foruten utgifter til lys og brensel. Avdrag på boliglån regnes ikke med i denne posten.

Boutgiftene har økt mye mer enn forbruket som helhet. I faste priser har gjennomsnittlig boutgift økt med 280 prosent fra 1958 til 1988 og utgjør nå 23,4 prosent av forbruket. Av figur 1 går det fram at veksten hovedsakelig har skjedd de siste 20 årene. Økning i renteutgiftene er den viktigste komponenten.

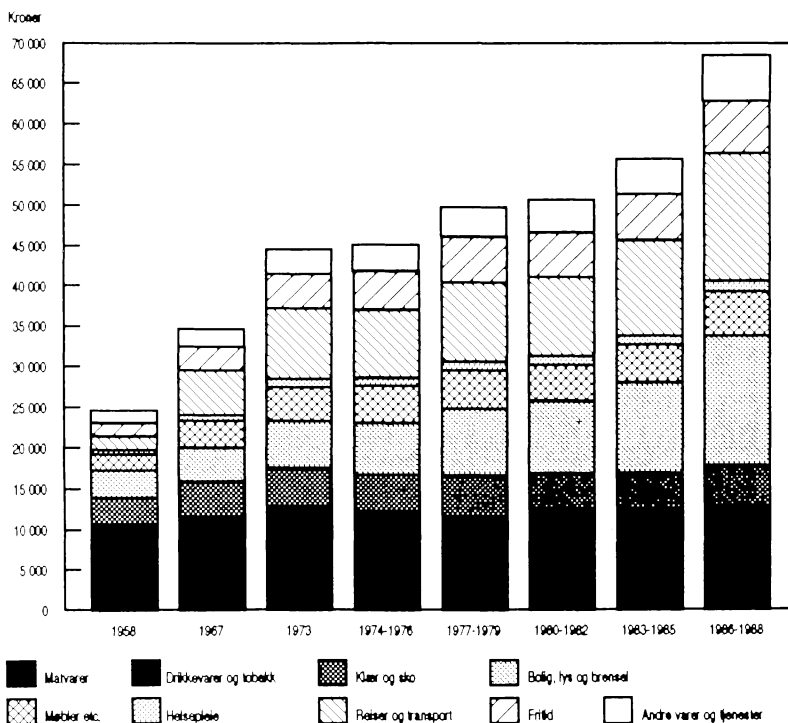
Privatbilismens gjennombrudd

Den hovedposten som har hatt den største veksten, er utgiftene til reiser og transport, som nå er 23,0 prosent av totalt forbruk. I faste priser var utgiftene mer enn sju ganger høyere i 1988 enn i 1958. Dette henger rimeligvis sammen med at 'alle' nå har minst en bil. Veksten fra 1958 skyldes hovedsakelig økte utgifter til bilkjøp.

28 prosent av husholdningene har imidlertid ikke bil. De som har, prio-

Figur 2.

Forbrukets sammensetning 1958-1988. Forbruksutgift pr. person pr. år, etter vare- og tjenestegruppe. 1988-kroner

riterer den høyt. Husholdninger med bil brukte i 1988 omtrent like mye til bil som til bolig – 38 300 kroner – og mye mer enn til mat (29 000 kroner).

Hver person bruker ni ganger mer til transport

Siden husholdningsstørrelsen er redusert i perioden, har veksten i forbruksutgifter pr. person vært sterkere enn for gjennomsnittshusholdningen. Målt i faste 1988-kroner har utgiftene steget fra 24 400 kroner i 1958 til 68 600 kroner i 1986-1988. Dette er i underkant av en tredobling pr. person. Når vi regner pr. person, viser alle de 9 hovedgruppene av varer og tjenester en økning.

Men veksten i forbruksutgiftene har vesentlig funnet sted i de utgiftene som er knyttet til husholdningene som sådan. Det gjelder i særlig grad områdene bolig, lys, brensel, reiser og transport. I gjennomsnitt bruker hver nordmann nær fem ganger så mye til boligformål og mer enn ni ganger så mye til transportformål som i 1958. Utgifter som er mer individuelle viser ikke samme økning. Matvareutgiftene pr. person har ligget på omtrent det samme i hele perioden. Utgiftene til klær og sko økte noe fra 1958 til 1967, men har siden vært relativt stabile.

Forbruk i ulike typer av husholdninger

Fra å se på gjennomsnittstall for alle husholdninger skal vi gå over til å kommentere forbruket i grupper av husholdninger. Vi skal forsøke å antyde noen svar på spørsmålet 'Hvem har høyest og lavest forbruk fordelt på forbrukstype?'

I det følgende skisseres nivå og utvikling av forbruket i forskjellige typer av husholdninger.

- Tre hovedtyper av husholdninger blir behandlet:
- Enslige (enpersonhusholdninger) (i tre aldersgrupper)
- Par uten barn (i tre grupper etter alderen til den eldste)
- Par med barn (i to grupper etter alder på yngste barn).

Husholdningstypen enslig forsørger er ikke inkludert i denne oversikten.

Forbruket kan beskrives på to måter. Vi kan se på selve utgiftene og hvordan disse er fordelt på vare- og tjenestegrupper, eller vi kan se på budsjettandeler, dvs. relatere varegruppen til totalforbruket. Når det gjelder å sammenlikne grupper mht. nivået på utgiftene, støter vi på problemet med at husholdningene har varierende antall medlemmer, og medlemmene er i ulik alder. Vi kan normere sammenlikningen ved å operere med utgift pr. forbruksenhet. Den forbruksenhetsskalaen som blir brukt, gir første voksne vekt 1,0, andre voksne vekt 0,7 og barn under 16 år vekt 0,5.

Yngre uten barn har høyest forbruk

I tabell 2 er gruppene rangert etter størrelsen på samlet forbruksutgift pr. forbruksenhet. Øverst på lista finner vi par uten barn der eldste person er under 45 år, med et gjennomsnitt på 128 000 kroner i 1988. Enslige i samme livsfase lå ikke langt etter med 123 900 kroner.

Par med barn plasserer seg omkring gjennomsnittet for befolkningen. Som barn regnes ugifte, hjemmeboende personer under 20 år.

Pensjonisthusholdningene skiller seg ut med det klart laveste forbru-

ket. Det er i det hele tatt en klar sammenheng mellom forbruk og livsfase i tabell 2.

Det er viktig å ha klart for seg at dette gjelder forskjeller i utgift og ikke i inntekt. Inntekten setter rammer for forbruket, men forbruket kan også finansieres ved låneopp-tak.

Brød, bil og bolig viktigst

Bolig, lys og brensel, reiser og transport og matvarer er de tre største utgiftspostene på husholdningsbudsjettet. For gjennomsnittshusholdningen har disse grovt regnet stått for 60 prosent av totalutgiftene. I figur 3 er bare disse tre forbruksområdene tatt med. Den innbyrdes fordelingen mellom dem har endret seg vesentlig de siste 10 årene. Matvareandelen på husholdningsbudsjettet har gått kraftig ned, mens både bolig, lys og brensel og reiser og transport har økt sin betydning. Utviklingen for disse vare- og tjenestegruppene har imidlertid vært forskjellig for de ulike husholdningstypene.

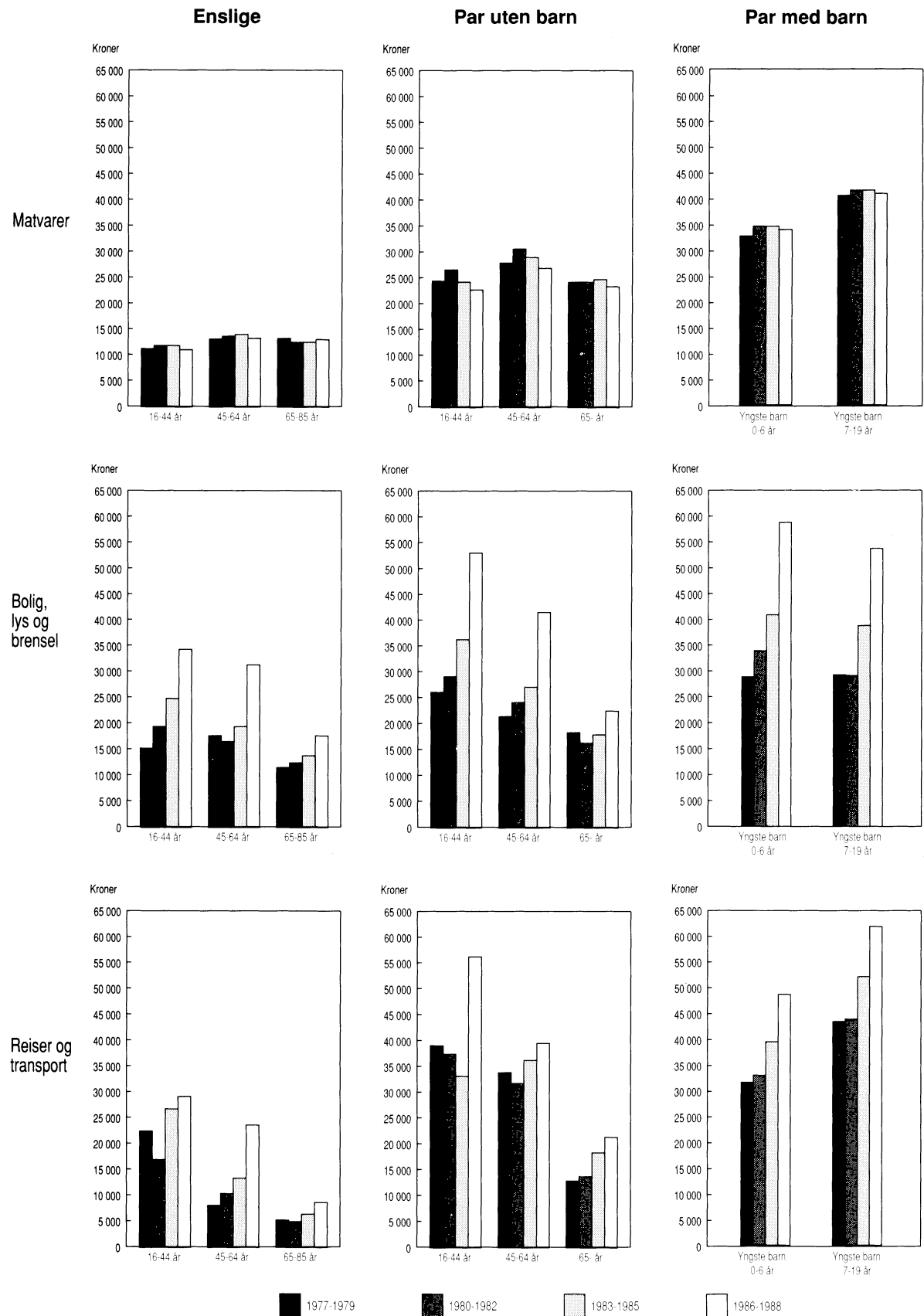
Små endringer i matvareutgiftene

Utgiftene til matvarer har holdt seg jevnt for alle husholdningsgruppene i perioden, målt i faste 1988-priser. De største forskjellene går mellom de tre hovedgruppene av husholdninger, mens forskjellene

Tabell 2. Forbruksutgift i alt og pr. forbruksenhet i ulike typer av husholdninger. 1986-1988.		
Kroner		
	Forbruksutgift pr. år	
	I alt	Pr. forbruksenhet
Alle husholdninger	168 700	87 700
Par uten barn, 16-44 år	217 600	128 000
Enslige, 16-44 år	123 900	123 900
Enslige, 45-64 år	104 100	104 100
Par uten barn, 45-64 år	175 300	103 100
Par med store barn ¹	258 200	89 600
Par med små barn ²	228 200	84 000
Par uten barn, 65-85 år	110 600	65 100
Enslige, 65-85 år	62 700	62 700

¹ Yngste barn 7-19 år.
² Yngste barn 0-6 år.

Figur 3
Utgift pr. år til matvarer, bolig, lys og brensel og reiser og transport i ulike husholdningstyper. 1977-1988.
1988-kroner

innenfor hver hovedtype er relativt små. Par med barn bruker mer til mat enn par uten barn, mens enslige bruker minst. I husholdningstyper uten barn ser vi at de voksnes alder betyr lite for matutgiftene, selv om husholdninger med middelaldrende par uten barn bruker litt mer enn eldre og yngre par. I barnefamiliene økte derimot matvareutgiftene tydelig med barnas alder. Men forskjellen i matutgifter mellom par med store barn og par med små barn er redusert fra kroner 7 800 i 1977-1979 til kroner 6 200 i 1986-1988 i gjennomsnitt pr. år.

Størst økning i boligutgiftene i etableringsfasen
Bolig-, lys- og brenselutgiftene økte kraftig i alle husholdningstypene i perioden 1977-1988. Størst har økningen vært for par med små barn og for de yngste parene uten barn (16-44 år) – altså par i etableringsfasen. Begge disse husholdningstypene har fått doblet sine utgifter til bolig, lys og brensel målt i faste 1988-kroner.

Økte reiseutgifter for alle

Utgiftene til reiser og transport (herunder kjøp av bil etc.) har også økt for alle de aktuelle husholdningstypene i perioden. Den vesentligste økningen skjedde imidlertid i perioden 1983-1985. For de yngste parene uten barn økte forbruket først i perioden 1986-1988. Så vel blant enslige som blant par uten barn har de yngste husholdningene det høyeste utgiftsnivået ved siden av at de har hatt størst vekst i utgiftene. Blant barnefamiliene er det de med store barn som har høyest utgifter til reiser og transport og som har hatt størst økning i perioden.

Enslige bruker mer på bolig enn på transport

Ensliges matvareforbruk har endret seg svært lite målt i faste kroner. Dette gjelder alle aldersgrupper. Utgiftene til bolig, lys og brensel har økt. Det har også utgiftene til reiser og transport, men ikke i samme grad. Stigningen i bolig, lys og brenselutgiftene har vært størst for en-

slige under 45 år, mens stigningen i utgiftene til reiser og transport har vært størst for gruppen 45-64 år, særlig på slutten av 80-tallet. Veksten i reiseutgiftene har sammenheng med at en større andel enslige anskaffer bil.

Yngre par bruker mest på bolig

For par uten barn viser matvareforbruket bare mindre endringer i alle aldersgrupper, og det er totalt sett en liten tendens til nedgang.

Utgiftene til bolig, lys og brensel har derimot økt kraftig blant dem som er i yrkesaktiv alder. Økningen har særlig kommet etter 1985. Realverdien av boutgiftene er omtrent fordoblet i perioden etter 1977. For den eldste gruppen har boutgiftene vokst moderat.

Reise- og transportutgiftene for par uten barn lå på et høyt nivå allerede i 1977 for de to yngste aldersgruppene. Mens de to eldste aldersgruppene har hatt en nokså jevn vekst i utgiftene til reiser og transport, har gruppen under 45 år etter en mindre tilbakegang opplevd et betydelig utgiftshopp i 1986-1988. Til tross for en betydelig vekst i boutgiftene for den yngste aldersgruppen par uten barn, har utgiftene til transport økt så mye etter 1985 at disse utgiftene igjen er høyere enn bolig-, lys- og brenselutgiftene. Par i alderen 45-64 år bruker mer på bolig enn på transport.

Veksten i boligutgiftene – som har rammet alle gruppene som er med i denne oversikten – har slått sterkest ut for familier med små barn. Målt i kroner har ingen gruppe hatt så sterk vekst i boligutgiftene som småbarnsfamiliene. Økningen har vært særlig sterk på slutten av 80-tallet, og veksten har også vært betydelig for familier med større barn. Prosentvis har enslige 16-44 år opplevd størst økning i boutgiftene.

Utgiftene til reiser og transport har også økt for barnefamiliene, som i hele perioden har hatt høye transportutgifter. Til tross for stor vekst i boligutgiftene for familier med store barn, har de fortsatt høyere utgifter til reiser og transport. I 1986-1988

brukte par med store barn 62 500 kroner i gjennomsnitt pr. år på reiser og transport. Småbarnsfamiliene bruker mer på bolig enn på transport.

Eiliv Mørk er mag.art. i sosiologi og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for utvikling og planlegging.

Stein Opdahl er cand. real. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for utvikling og planlegging.

FORBRUKSUNDERSØKELSENE

Tall for husholdningenes forbruk bygger på forbruksundersøkelsene som Statistisk sentralbyrå gjennomfører ved å be representative utvalg av befolkningen om å føre regnskap i kortere perioder. Regnskapsperiodene er spredt over året slik at hele året blir dekket. Dessuten blir husholdningene intervjuet om kjøp av visse større gjenstander i løpet av ett år, og om årlige utgifter til bolig og fritidshus.

Som forbruk regnes alle de løpende utgifter husholdningen har. Også varer som husholdningen mottar i gave og varer de selv produserer skal tas med. Alle faste utgifter, som husleie, renter på boliglån, utgifter til strøm og diverse avgifter regnes med. Derimot regnes ikke direkte skatter og trygdepremier, avdrag på boliglån og sparing i form av pensjonsinnskudd, livsforsikring, m.v. som forbruk. Ved kjøp av større gjenstander, også bil, regnes innkjøpspris minus inntekt ved eventuelt salg/innbytte av gjenstanden. Renter på lån eller avbetalingskontrakt til kjøp av bil og en del større gjenstander blir ikke registrert som forbruk.

Boforhold –

en sentral levekårskomponent

Dagfinn Ås

Boforholdsundersøkelsene viser at boligene blir stadig større og bedre: Gjennomsnittsstørrelsen på boligene er nå 107 m² og bare et fåtall boliger mangler bad og WC. Denne økte standarden koster: I 1988 var de gjennomsnittlige årlige boligutgiftene kroner 33 800, og for dem som hadde flyttet inn i boligen i 1980-årene var utgiftene kroner 45 200.

Opplysninger og data om hvordan folk lever og virker samles inn regelmessig på flere måter i dag. Sentralt står selvsagt bolig- og folketellingene som gir oss hovedtall. I tillegg har Statistisk sentralbyrå i mange år foretatt utvalgsundersøkelser hvor ulike særtemaer har fått sentral oppmerksomhet, enten det gjelder arbeid, inntekt, forbruk, helse og annet.

Boliger og boforhold som eget tema kom til først i 1967 og siden den tid er det gjennomført tre undersøkelser (1973, 1981 og 1988)¹. Boforholdsundersøkelsene har flere siktepunkter. Først og fremst vil undersøkelsene gjøre det mulig å overvåke utviklingen av boforholdene. Dernest gir de muligheter til å gå dypere inn på aktuelle boligproblemer og temaer i dagens debatt.

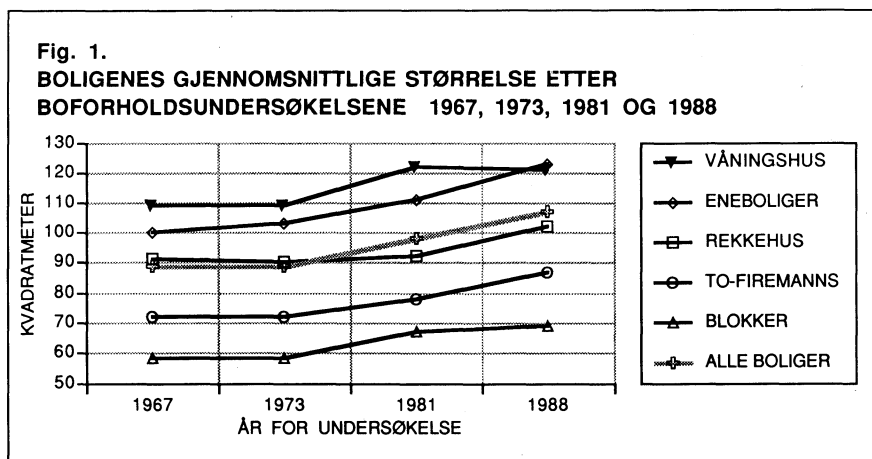
Det overordnede mål for norsk boligpolitikk går ut på at alle skal ha en 'høvelig' bolig til overkommelig pris, og overvåkingen av boforholdene vil derfor først og fremst gjelde utviklingen av boligstandarden og boligøkonomien.

Boligene blir stadig bedre

Når vi ser hele boligmassen under ett og søker etter landsgjennomsnitt

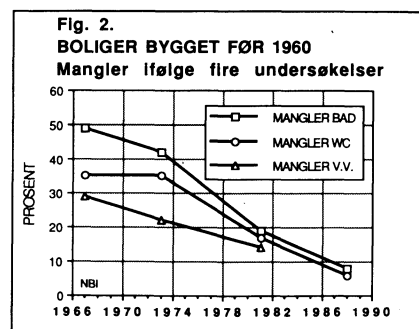
1980-årene har gjennomgående vært store, men verken disse eller de tilsvarende nye store og gode boligene fra 1970-årene alene, er ansvarlig for den store standardoppgangen. Boligforbedringene utført av folk selv er hovedgrunnen til den økte boligstandarden.

Boligstandard er noe mer enn arealer og rom og i de fire undersøkelsene har forhold som trangboddhet, sanitærromsstandard, reparasjonsbehov, kjøkkenforhold, oppvarmingsmåter og mye annet blitt analysert og beskrevet. Flere av disse forhold har blitt merkbart bedret i 1970- og 80-årene. De gjentatte undersøkelsene gjør det også mulig å 'finne igjen' utvalgte deler av bo-

for ulike standardmål, blir konklusjonen at standarden er høy og den har lenge utviklet seg mot det bedre. Vi spør i undersøkelsene direkte om boligens størrelse i kvadratmeter og fordeler vi alt på alle, finner vi at det var 43 kvadratmeter pr. person i landet i 1988. Det tilsvarende tallet i 1973 var bare 33.

Gjennomsnittsstørrelsen på boligene er nå hele 107 kvadratmeter boligflate og i fordelingen på antall rom er det boliger med fire rom pluss kjøkken som det er flest av. De nye boligene som har blitt bygget i

ligmassen på flere tidspunkter og foreta de samme beskrivelsene.

Langt høyere boutgifter enn før

Hva som utgjør "overkommelige" boutgifter kan diskuteres, som det heter. At de i dag er langt høyere enn tidligere er imidlertid ubestridt. Økningen som langt overstiger økningen i priser og lønninger startet allerede på 1970-tallet og i dag regner vi at ca. 22 prosent av det totale forbruk for husholdningene går til 'bolig, lys og brensel'.

I gjennomsnitt hadde alle norske husholdninger i 1987 kroner 33 800 i årlige boutgifter. Dette er de direkte utbetalinger som går til renter og avdrag på boliglån, husleie, lys og varme, vedlikehold og ulike avgifter, skatter og forsikringer forbundet med boligen. I og med at dette er et gjennomsnitt sier det oss at det er mange med både langt høyere og langt lavere boutgifter. For å kunne trekke noen konklusjoner om boutgiftene må vi gå litt bakenfor det hele.

La oss ta for oss dem som flyttet inn i sine boliger mellom 1980 og 1988. Det er hele 43 prosent av alle husholdningene i landet som har så kort botid. Mobiliteten er ganske høy i landet i dag. Gjennomsnittlige årlige boutgifter i 1987 var kroner 45 200 for alle under ett i denne gruppen.

Halvparten av disse skaffet seg en bolig som de eier. Ca. 30 prosent skaffet seg en bolig som de leier, mens resten flyttet inn i en andelseierbolig, enten i et borettslag eller boligaksjeselskap. De som eier sin bolig betalte i gjennomsnitt 481 000 kroner, enten de kjøpte den eller stod for byggingen selv. Andelseierne måtte ut med 238 000 kroner i gjennomsnitt for innskudd, mens leieboerne jevnt over ikke betalte noe. For disse var gjennomsnittet bare 9 000 kroner, enten dette var et depositum, lån eller andre utlegg.

Dette er gjennomsnitt for grupper av de faktiske beløp over hele tidsperioden. Tallene illustrerer likevel godt de meget store forskjeller i overtakelseskostnader og antyder at vi har å gjøre med store forskjeller i

velstand. Dette vises i figur 3, hvor vi har vist forskjellene i disse husholdningenes inntekter. Søylenes høyde svarer til beregnede totaltall for alle som flyttet inn i løpet av 1980-1988. De med inntekter over 300 000 kroner kaller vi 'rike', mens de som tjener mindre enn 200 000 kroner kaller vi 'fattige', i det som følger.

Forskjellene i overtakelseskostnader avspeiler forskjeller i boligens størrelse, standard og utstyr. Dette slår selvsagt ut i forskjeller i boutgifter. Skiller vi mellom dem som har lånt penger i forbindelse med boliganskaffelsen og dem som kunne skaffe alle pengene på andre måter, får vi frem fem grupper som vi vil se nærmere på. Gjennomsnittet for deres totale boutgifter har vi vist i figur 4. De 'rike' eiere som har lån på boligen har hele ca. 80 500 kroner i årlige boutgifter, mens de 'fattige' eierne som ikke har noen lån ligger lavest med bare ca. 11 000 kroner i årlige boutgifter.

Ser vi så på hvilken belastning disse utleggene er for den private øko-

nomien, får vi frem et annet bilde. At de 'fattige' innen hver gruppe nå har størst belastning er som vi må vente, men vi ser også at det er andelseierne med relativt lave inntekter som er offer for den største belastningen. Det er klart at utgifter til renter og avdrag på lån til innskuddet betyr en god del, men det er først og fremst husleiene i borettslagene som i løpet av 1980-årene har skutt i været og skapt de store belastningene. Husleiene skal dekke inn lagenes renter og avdrag på lån, slik at de høye boutgiftene nokså entydig skyldes finansieringsforholdene i boligsektoren i dag.

De fleste, men ikke alle, vil eie sin bolig

I begynnelsen av 1980-årene ble boligpolitikken til dels suspendert og visse 'liberaliseringstiltak' ble iverksatt. Blant annet ble det nå lettere å endre disposisjonsforholdene. Dette har gitt seg klare utslag. Andelen som nå eier sin bolig er øket til 64 prosent på landsbasis. Endringene i 1980-årene har funnet sted i storbyer

Fig. 3.

ANTALL HUSHOLDNINGER SOM OVERTOK BOLIGEN 1980-88 ETTER EIEFORHOLD OG SAMLET HUSHOLDNINGSINNTÉKT

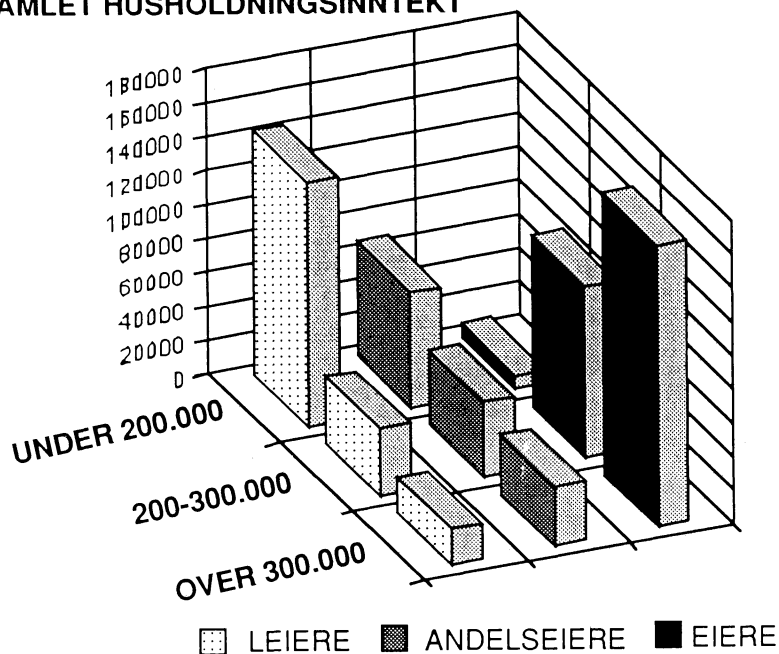
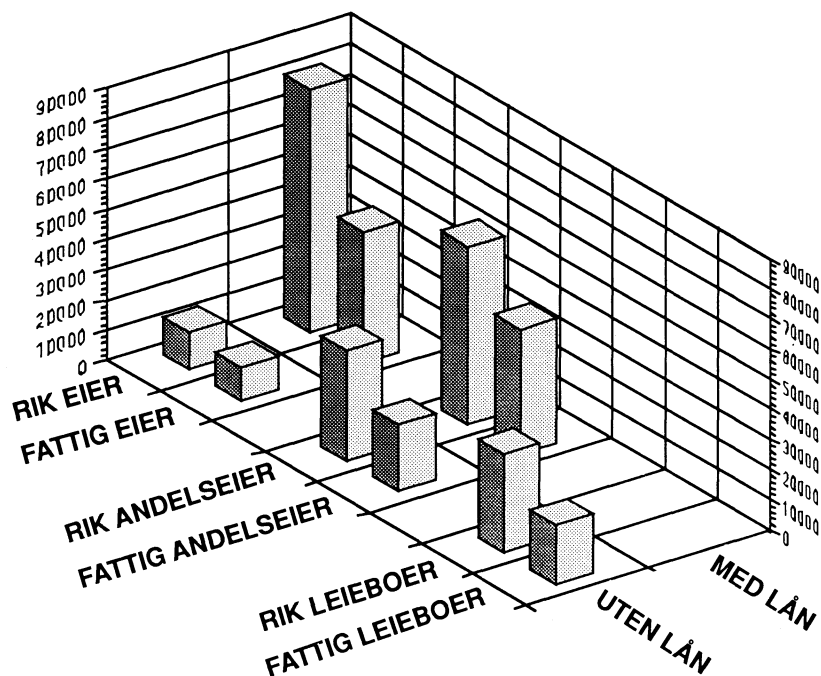

Fig. 4.

GJENNOMSNITTLIGE ÅRLIGE BRUTTO BOUTGIFTER FOR EIERE, ANDELSEIERE OG LEIEBOERE I KRONER

"RIK" = over 300.000 i samlet brutto årsinntekt for husholdningen

"FATTIG" = under 200.000 i samlet brutto årsinntekt for husholdningen

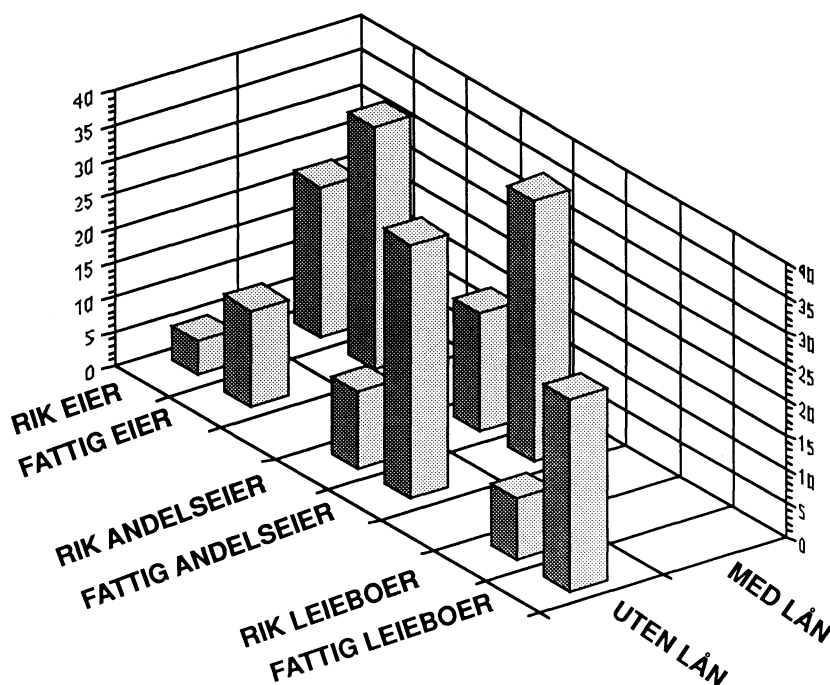
så vel som i mindre tettsteder. Både antall og andel av leide boliger er blitt mindre, noe som vil skape problemer på boligmarkedet, kanskje særlig for unge i etableringsfasen.

For å se litt nærmere på dette kan vi ta for oss personer og husholdninger som regner med å flytte innen de nærmeste tre årene. Det er her selvsagt en overvekt av unge personer. Dersom vi deler dem inn i tre aldersgrupper – de under 30 år, de mellom 30 og 60 år og de over 60 år – kan vi se hva slags boliger de vil prøve å skaffe seg: 20 prosent av de unge vil søke etter leide boliger og hele 40 prosent av dem over 60 år vil gjøre det samme, mens de middelaldrende søker leide boliger i 15 prosent av tilfellene. Andelseide boliger søkes av disse gruppene i henholdsvis 10, 13 og 7 prosent av de samme gruppene.

Boforholdsundersøkelsens styrke ligger ellers i at en her kan definere og isolere svært mange ulike grupper i befolkningen for nærmere beskrivelse og sammenligning. Vi har erfart at resultater og opplysninger fra disse undersøkelsene er blitt anvendt i langt flere situasjoner enn i boligsammenheng. Boforholdene speiler av velferdssamfunnet bedre enn mange andre former for beskrivelser.

Fig. 5.

BOUTGIFTSBELASTNING : BRUTTO BOUTGIFTER I PROSENT AV SAMLET BRUTTO INNTEKT

1. Disse undersøkelsene har blitt laget ved et samarbeid mellom tre institusjoner: Boligavdelingen i Kommunaldepartementet har vært hovedfinansieringskilde, SSB har gjennomført datainnsamlingen og produsert tallrapporter med oversiktstabeller, og Norges byggforskningsinstitutt (NBI) har hatt det faglige ansvar for opplegg og mer temarettet analyse og rapportering. NBI har hele tiden ivaretatt datasettene og utfører dataservice i form av spesielle tabuleringer på oppdrag fra interesserte.

Dagfinn Ås er mag. art. i sosiologi og forsker ved Norges byggforskningsinstitutt (NBI).

Usynlige kvinner -

Trenger vi nye mål for verdiskapning?

Iulie Aslaksen og Ann-Lisbet Brathaug

Kvinner som utfører ulønnet arbeid i hjemmene, er usynlige i nasjonalregnskapet. Beregninger viser at verdien av deres arbeid er dobbelt så stor som verdiskapningen i industrien. Likevel regnes slikt ulønnet arbeid ikke med i samfunnets verdiskapning. Det kan stilles spørsmål ved om usynliggjøringen av denne innsatsen gjør nasjonalregnskapet mindre egnet som verktøy for samfunnsplanlegging.

Ulønnet husarbeid og nasjonalregnskap

Nasjonalregnskapet skal måle verdiskapningen i samfunnet. Det omfatter produksjon av alle varer og tjenester som omsettes eller kan omsettes i markedet. Enkelte varer produsert for eget bruk regnes også med i nasjonalregnskapet, mens tjenester til eget bruk ikke regnes med så lenge de som produserer tjenesten er ulønnet. Det betyr at ulønnet husarbeid ikke blir regnet med i samfunnets verdiskapning. I denne artikkelen omfatter husarbeid all ulønnet produksjon i husholdningene, også omsorgsoppgaver.

Selv om husarbeid ikke tas med i dagens nasjonalregnskap, ble husarbeidet i nasjonalregnskapets oppstartingsfase ansett som produksjon på linje med all annen produksjon, og det var naturlig å beregne nasjonalinntekten inklusive husmødrenes arbeid. Beregninger utført av A. N. Kiær, tidligere direktør i Statistisk sentralbyrå, viser at husmø-

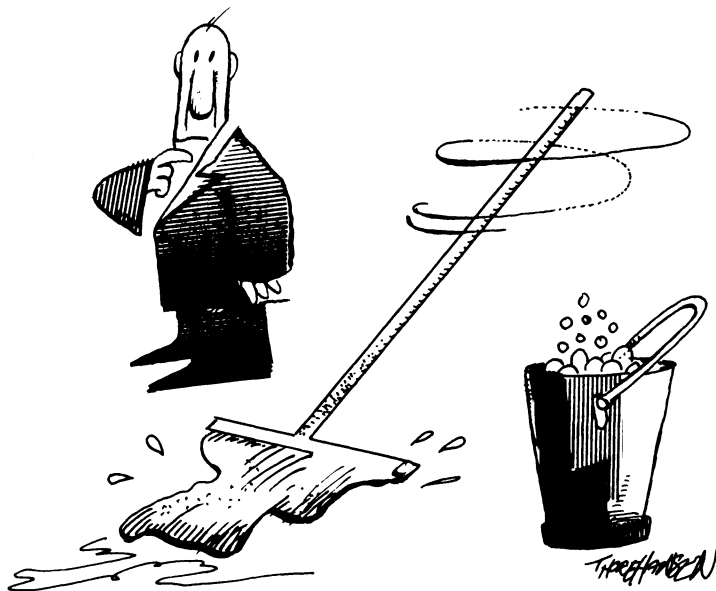
drenes bidrag til nasjonalinntekten i 1912 var om lag 15 prosent (se Erichsen 1965). Seinere ble tilsvarende nasjonalinntektsberegninger videreført av andre. Også i de andre nordiske landene ble slike beregninger gjort.

I publikasjonen 'Nasjonalinntekten i Norge 1935-1943' (Statistisk sentralbyrå 1946) er beregning av husarbeidet i nasjonalregnskapet dokumentert. Økonomien ble delt inn i 13 næringer, med husarbeid som en egen næring ved siden av jordbruk, fiske, industri og de andre næringene. Vel å merke '...bare kvinnelig husarbeid, da det mannlige husarbeidet i Norge betyr så lite. Det regnes ikke bare med betalt husarbeid. Også husmødrene og de hjemmeverende døtres ubetalte arbeid i hjemmet er forsøkt beregnet' (s. 82). For 1943 ble verdien av husarbeidet beregnet til 1 085 millioner kroner. Det tilsvarte 15 prosent av netto nasjonalproduktet. Denne prosentandelen er svært lav sammenlignet

med tall fra nye beregninger. Dette skyldes delvis at verdien av husarbeidet ble fastsatt på grunnlag av oppgaver over tjenestejentes lønn inklusive kost og losji. I publikasjonen gjøres det oppmerksom på at tallene nok er i laveste laget, og at de særlig er undervurdert for husmødrenes vedkommende. Men '...i mangel av andre oppgaver er de likevel nyttet. De gir i alle fall brukbare opplysninger om utviklingen i tid' (s. 82).

For å kartlegge historien bak kvinnes plass i nasjonalregnskapet, har vi intervjuet tidligere administrerende direktør i Statistisk sentralbyrå, Petter Jakob Bjerve og tidligere forskningsdirektør Odd Aukrust. Referansene til Bjerve og Aukrust videre i artikkelen gjelder disse intervjuene. Bjerve var sentral i nasjonalregnskaps- og nasjonalbudsjettarbeid like etter krigen og stod blant annet bak publikasjonen 'Nasjonalinntekten i Norge 1935 - 1943', mens Aukrust var en av drivkreftene bak utviklingen av nasjonalregnskapet i Norge etter 1950.

Ifølge Bjerve var det et helt vanlig syn blant norske og svenske økonomer i 1930-årene at husarbeidet skulle være med i nasjonalregnskapet. For Ragnar Frisch var

skillet mellom realøkonomi og pengeøkonomi vesentlig, og fra et realøkonomisk synspunkt var det naturlig at husarbeidet skulle telle med i nasjonalregnskapet.

I perioder hvor oppgaver overføres fra husholdningene til f.eks. industrien, vil nasjonalregnskapet, hvis verdien av ulønnet husarbeid ikke inkluderes, vise sterkere økonomisk vekst enn det som faktisk har funnet sted. Dette ble påpekt av Lindahl, Dahlgren og Kock i 1937.

I dag er situasjonen at mange omsorgsoppgaver som tidligere ble utført i hjemmene, nå utføres i offentlig regi. Det samme arbeid som inntil nylig var usynlig for nasjonalregnskapet, bidrar i dag til vekst i bruttonasjonalproduktet (BNP). Er dette en reell økonomisk vekst? Det virker ikke rimelig at tjenester utført hjemme ikke skal verdsettes, mens de samme oppgaver utført et annet sted skal måles som et realøkonomisk bidrag. Når vi utelater husarbeidet fra nasjonalregnskapet, kan vi få ufullstendige eller misvisende begreper for økonomisk vekst og velferd. I de nærmeste årene vil fi-

nansiering av framtidige omsorgsbehov bli et betydelig planleggingsproblem. Det er derfor av stor betydning å kartlegge omfanget av ulønnet omsorgsarbeid i hjemmene. Satt på spissen: Om 20 år vil vi ikke passe svigermor gratis! Hvem skal betale?

Husmødrene forsvant ut av nasjonalregnskapet like etter krigen

Statistisk sentralbyrås beregninger av verdien av husarbeidet ble også tatt inn i nasjonalbudsjettene som ble lagt fram i årene fra 1945 til 1949. I nasjonalbudsjettet for 1949 (s. 137) heter det imidlertid: 'I Norge har det dessuten vært alminnelig å ta med beregnet verdi av husmødrenes arbeid. Dette gjøres ikke i andre land. Av hensynet til behovet for internasjonalt sammenlignbare tall er i nasjonalbudsjettet 1949 denne beregnede verdi først lagt til til slutt, slik at en direkte får tall for nasjonalproduktet både inklusive og eksklusive denne posten.' I 1950 forsvant husmødrenes ulønnede arbeid helt ut av nasjonalbudsjettet.

Behovet for 'internasjonalt sammenlignbare tall' var i 1949 blitt et overordnet hensyn, mens husarbeidet bare få år tidligere hadde kvalifisert til en plass blant hovednæringene i økonomien.

Odd Aukrust sier at fra gammelt av var man interessert i nasjonalinntekten, men etter hvert ble man mer opptatt av pengestrømmene, og da var det ikke plass for det ulønnede husarbeidet i nasjonalregnskapet. Etter krigen var Aukrust mest opptatt av å utvikle nasjonalregnskapet til å bli et hjelpemiddel for økonomisk stabilisering og konjunkturanalyser, og i den forbindelse var omfanget av husmorarbeidet uinteressant. Dessuten understreker han problemene med å tallfeste verdien av den ulønnede produksjonen i husholdningene. Konsekvensen ble at husmødrene stille og rolig forsvant ut av nasjonalregnskapet.

Også den svenske økonomen Ingvar Ohlsson begrunner i sin doktoravhandling fra 1961 at ulønnet husarbeid forsvant ut av nasjonalregnskapet fordi nasjonalinntektsstatistikk etter hvert mistet sin betydning som mål på velferd, men stadig spilte en større rolle som statistisk hjelpemiddel i den økonomiske planleggingen.

SNA – betydningen av kvinners arbeid?

Bjerve peker på at det er i den engelske tradisjonen at det ikke er plass til husarbeidet. Engelskmannen Sir Richard Stone ble oppnevnt av FN til å lede arbeidet med de internasjonale retningslinjene for føring av nasjonalregnskap. Retningslinjene ble utgitt i publikasjonen 'A System of National Accounts and Supporting Tables' (1953). Stone hadde bl.a. lært fra den fremtredende engelske økonomen Pigou, som mente at nasjonalregnskapet bare burde omfatte pengestørrelser: 'The national dividend ... is most conveniently taken to embrace only things purcha-

sed with money income, together with the services a man obtains from inhabiting a house owned by himself' (Pigou 1924, s. viii).

I 'System of National Accounts' (SNA) ble det ikke gjort plass til den ulønnede produksjonen som foregår i husholdningene. Slik produksjonsomfanget er definert i det gamle SNA, er det ikke noe tvil om at husmødres arbeid i de industrialiserte land faller utenfor det som regnes som produksjon. Når det gjelder u-land, skulle en tro at det store omfanget av kvinnearbeid i jordbruket burde komme til syne i nasjonalregnskapet. Men ordbruket i SNA-publikasjonen gir inntrykk av at diskusjonen i FN i begynnelsen av 1950-årene ikke tok hensyn til u-landskvinnenes jordbruksarbeid. Følgende begrunnelse ble gitt: 'In practice no other imputations of this kind are made since primary production and the consumption of their own produce by non-primary producers is of little or no importance' (United Nations 1953, s. 5).

Hvem er "non-primary producers"? Selv om det ikke står direkte i SNA at en husmor ikke kan være en produsent i primærnæringene, kan setningen over likevel ikke tolkes på noen annen måte enn at 'non-primary producers' er kvinnene i primærnæringene. Med andre ord, omfanget av kvinners arbeid i primærnæringene er av liten eller ingen betydning. Resultatet var at kvinners arbeid i jordbruket i u-land heller ikke ble regnet som produksjon.

Kvinnenes ulønnede arbeidsinnsats: Dobbeltså stor som verdiskapningen i industrien

Hva vet vi i dag om omfanget av husarbeidet og hvilket bidrag det ville gi til bruttonasjonalproduktet? I fjor fikk Statistisk sentralbyrå en oppfordring fra 11 norske kvinneor-

ganisasjoner om å vurdere verdien og omfanget av ulønnet omsorgsarbeid. For første gang siden rett etter krigen foretok Byrået en undersøkelse av husarbeidets potensielle bidrag til BNP (Brathaug 1990). Verdiskapningen i husholdningene for 1972 ble beregnet til om lag 50 prosent av BNP, mens kvinnes ulønnede arbeidsinnsats alene ble verdsatt til nærmere 40 prosent av BNP. I 1981 var verdiskapningen i husholdningene om lag 40 prosent av BNP. Kvinnene bidro med over 2/3 av denne verdiskapningen. Beregningene viser at verdiskapningen i husholdningene i Norge har samme relative omfang som i andre land (Brathaug 1990).

I 1981 var husholdningenes verdiskapning nesten tre ganger større enn industriens og over dobbelt så stor som verdiskapningen i offentlig, sosial og personlig tjenesteyting. Verdien av kvinnes ulønnede arbeidsinnsats i hjemmene var alene dobbelt så stor som verdiskapningen i hele industrien.

Disse tallene er lave anslag, fordi verdsettingen av tid brukt på husarbeid tar utgangspunkt i markedslønn for hus- og omsorgsarbeid. Dette er aktiviteter som i hovedsak blir utført av kvinner med lav lønn. Dessuten kan tidsnyttingsundersøkelsene, som er en viktig kilde i beregningene, undervurdere tiden brukt til hus- og omsorgsarbeid. I disse undersøkelsene skal bare viktigste gjøremål (hovedaktivitet) oppgis. Foregår husarbeid og pass av barn samtidig, registreres kun den ene av aktivitetene. Ut over dette har en sett bort fra at verdiskapningen i husholdningene også skal omfatte kapitalslit og avkastning på realkapital slik en gjør i andre næringer (Brathaug 1990). Tallene er likevel enorme, og det er nærliggende å spørre hvorfor husarbeidet i 40 år har vært utelatt fra nasjonalregnskapet.

Nytt SNA – fortsatt ikke plass til husarbeidet?

FN arbeider for tiden med en omfattende revisjon av SNA. Den foreløpige dokumentasjonen (United Nations 1988) er preget av tradisjonell tankegang og gir uttrykk for et lite nyansert syn på sammenhengen mellom husarbeidet og resten av økonomien.

I dokumentet blir det framholdt at nasjonalregnskapets mål er å skaffe data for makroøkonomisk modellering, planlegging, framskriving og annen politikkorientert analyse (§ 15). Forfatterne hevder videre at dette best kan oppnås ved å fokusere på varer og tjenester som omsettes i markedet, og at beregninger av husarbeidet vil gjøre nasjonalregnskapet mindre velegnet til disse formålene.

Grunnen til at en i SNA fokuserer på markedsstørrelser og derfor vil utelate husarbeidet, er at regnskapet ellers i stor grad ville bestå av beregnede størrelser (imputasjoner) som det er vanskelig å behandle på en tilfredsstillende måte. Det blir hevdet at husholdningsproduksjonen er uinteressant fordi den må konsumeres innen husholdningen, og at de 'tenkte' inntekter generert fra husholdningsproduksjonen er spesielle i den forstand at de bare kan brukes til konsum av husholdningsproduksjonen. Inntektene kan ikke spares eller brukes til kjøp av andre varer og tjenester slik inntekter fra annen produksjonsvirksomhet vanligvis kan.

Det forfatterne av SNA helt overser, er at hvis husmødrene sluttet å gjøre sitt ubetalte arbeid, ville økonomien kollapse. Det ville ikke bli noen ringvirkninger i det hele tatt. Ved å beskytte seg bak en teoretisk konstruksjon slipper de å ta stilling til det som betyr noe – det store omfanget av kvinners ubetalte arbeid og hvilken betydning det har for samfunnet.

I dagens situasjon blir det stadig større oppmerksomhet omkring verdier som omsorg, sosiale relasjoner og økologi, og det er i et slikt perspektiv at kvinners økonomiske situasjon og betydningen av hus- og omsorgsarbeid kommer inn. Utviklingen viser at det er blitt knapphet på mange goder som tidligere ble tatt for gitt. Felles både for natur, miljø og omsorgsoppgaver er at det er vanskelig å bruke markedets priser til å verdsette tjenestene. Derfor er det foruroligende at det nye SNA legger så ensidig vekt på markedet i sin beskrivelse av hva som er viktige oppgaver i samfunnsplanlegging og økonomisk politikk.

Så langt ser konklusjonene fra FN ut til å bli at revidert SNA ikke vil anbefale å innarbeide husholdningsproduksjonen i selve nasjonalregnskapet. Det vil imidlertid komme anbefalinger om å utarbeide satellitt- eller tilleggsregnskap om ulønnet husholdsarbeid knyttet til nasjonalregnskapet. Slik situasjonen er i dag kan satellittregnskap neppe lages hvert år. Det skyldes blant annet at tidsnyttingsundersøkelsene som er en viktig kilde for beregningene, bare utføres hvert tiende år. Vi ser det som et problem at regnskappene for husholdningsproduksjo-

nen kan komme så sjelden at de blir 'glemt' i mellomtiden.

Vi lever i en tid da kvinner på alle områder blir mer synlige. Dette bør få konsekvenser for samfunnets verdsetting av kvinners arbeid. Når samfunnet forandrer seg, må vi som økonomer forholde oss til at mange reiser spørsmålet om nasjonalregnskapet i sin nåværende form fortsatt er et velegnet verktøy for samfunnsplanlegging.

Litteratur

Brathaug, Ann-Lisbet (1990): "Verdiskapning i husholdningene". *Økonomiske analyser*, nr. 3.

Erichsen, Eivind (1965): "Husmødrenes rolle i landets økonomi". *Statsøkonomisk tidsskrift* 1965.

Lindahl, Erik, Einar Dahlgren og Karin Kock (1937): *National Income of Sweden 1861 - 1930*.

Nasjonalregnskapet og nasjonalbudsjettet. Særskilt vedlegg nr. 11 til statsbudsjettet (1945-46), Finans- og tolldepartementet.

Om nasjonalbudsjettet 1947. St.meld. nr.10 (1947), Finans- og tolldepartementet.

Nasjonalbudsjettene 1948 til 1950. St.meld. nr.1 (1948-1950), Handelsdepartementet.

Statistisk sentralbyrå (1946): *Nasjonalinntekten i Norge 1935 - 1943. Realkapitalen 1939 og kapitalreduksjonen under krigen. Okkupasjonskostnadene*. NOS X 102.

Ohlsson, Ingvar (1961): *On National Accounting*. National Institute of Economic Research, Konjunkturinstitutet. Stockholm.

Pigou, A.C. (1924): *The Economics of Welfare*, London.

United Nations (1953): *A System of National Accounts and Supporting Tables*. Statistical Office of the U.N. Studies in Methods. Series F, no. 2. New York.

United Nations (1988): *Revised System of National Accounts: Preliminary version of Selected Chapters*. Series F, no. 2, rev. 4, Provisional.

Iulie Aslaksen er cand. oecon. og forsker i Statistisk sentralbyrå, Olje- og energigruppen.

Ann-Lisbet Brathaug er cand. oec. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for løpende nasjonalregnskap.

Mor og barn –

hellig allianse eller de fattiges forbund?

An-Magritt Jensen, Bjørg Moen og Sten-Erik Clausen

Selv om kvinners yrkesaktivitet har økt, har de gjennomgående lav inntekt fordi de arbeider deltid og i 'omsorgssyrker'. Mødrenes lave inntektsnivå berører barns oppvekstforhold i sterkere grad enn før, fordi stadig flere barn lever i aleneforelderfamilier i deler av barndommen.

Et viktig tema i forbindelse med mødres yrkesaktivitet har vært forholdet mellom produksjon og reproduksjon. Mange forskningsrapporter viser at kvinner ikke velger mellom jobb og barn. Kvinner driver kombinasjonsbruk. De forsøker å ivareta både morsrollen og yrkesrollen. I denne artikkelen diskuterer vi mødrenes balansegang med utgangspunkt i barna¹. Hva er konsekvensene av et slik kombinasjonsbruk for barnas økonomiske oppvekstvilkår?

Det vanlige mønsteret i de første etterkrigsårene var at far forsørget, mens mor 'omsorget'. I dag vil mange mene at de skarpe skillelinjene mellom mors og fars oppgaver overfor barna har blitt visket ut. Eller har de kanskje ikke endret seg så mye som vi tror?

Den symmetriske familie?

Begrepet 'den symmetriske familie' peker mot de store endringer i kvinners rollen, særlig med hensyn til yrkesaktivitet. Antall kvinner med inntektsgivende arbeid har økt. Den normale situasjonen er nå at voksne yrkesføre mennesker deltar i familieforsørgelsen. Oppmerksomheten omkring økningen i nivået på yrkesaktiviteten blant kvinner med barn, har i noen grad overskygget

det faktum at kjønnsrollemønsteret består. Mødres yrkesdeltakelse er fortsatt preget av sterk tilknytning til omsorgsoppgaver. Dette gir seg flere utslag:

- mødre er oftere enn fedre yrkespassive i småbarnsperioden
- mødre arbeider kortere tid enn fedre
- mødre har fortsatt lavere – og annen type utdanning – enn fedre
- mødre arbeider oftere i omsorgssyrker
- mødre har lavere lønn enn fedre
- barn blir oftere boende hos mødre etter familieoppløsning.

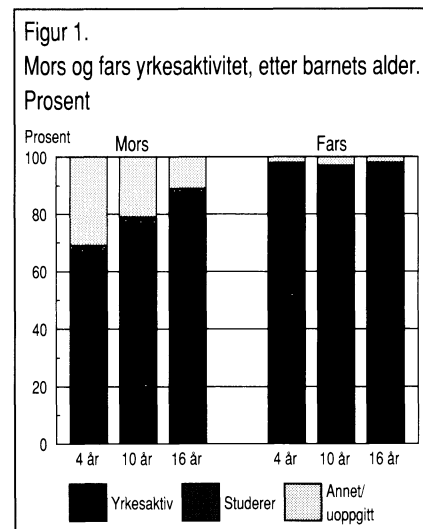
Mens barnefamiliens utgifter, særlig til bolig, i økende grad er tilpasset toinntektsfamilien, er det større sannsynlighet for at det bare er én forsørger i familien i noen familiefaser enn i andre. Det gjelder bl.a. i småbarnsfasen. Er det slik at kvinnes omsorgsorientering, i motsetning til mennenes forsørgerorientering, fører til at barn blir en særlig utsatt gruppe i økonomisk forstand?

Mange mødre er fortsatt uten egen inntekt

Figur 1 viser den ulike tilpasningen mødre og fedre til barn på henholdsvis 4, 10 og 16 år, har til yrkesaktivi-

tet. Den statistiske enheten er barn i den enkelte aldersgruppen.

Fars yrkesmønster varierer ikke med barnets alder. Nesten alle fedre oppgir at de er yrkesaktive, og svært få er under utdanning. For mødrene er bildet helt annerledes. Nesten én av tre mødre til de yngste barna er verken yrkesaktive eller studenter. Den helt dominerende gruppen i samlekategorien 'annet' er hjemmearbeidende mødre. Mødrenes yrkesaktivitet øker riktignok med barnets alder, men likevel er yrkesprosenten betydelig lavere enn for fedrene, selv blant mødre til de eldste barna. Det er også mer vanlig at mødre er studenter, enn fedre.

Lavere yrkesaktivitet og oftere deltid

Yrkesaktivitet er et grovt mål, ettersom vi ikke får vite noe om omfanget på aktiviteten. Figur 2 viser fordelingen på heltid og deltid. Nes-

ten to tredjedeler av mødrene har en annen tilknytning til yrkeslivet enn heltidsarbeid. Motsatt er nesten alle fedrene heltidsarbeidende. Fra andre kilder vet vi at 38 prosent av fedre med barn under 7 år arbeider lenger tid enn normalarbeidsdagen (Ellingsæter 1988).

Mens forholdet mellom heltid og deltid er sterkt avhengig av barnets alder for mødrene, så har dette forholdet ingen betydning for fedrenes yrkesaktivitet. Det mest forbausende er likevel det lave nivået for yrkesaktivitet blant mødre med store barn. Bare halvparten av disse mødrene arbeider full tid.

Flere fedre har høyere utdanning

Utdanningslengde brukes ofte som et uttrykk for en persons yrkesorientering. Befolkningens utdanning har økt betydelig de siste tiårene. Andelen med utdanning utover grunnskolenivå har steget fra 15 til 50 prosent etter 1950 (Sosialt utsyn 1989, s. 73). Menn har fortsatt lenger utdanning enn kvinner. Dette gjenspeiles i foreldrenes utdanningslengde.

Nesten hver tredje far har mer enn 15 års utdanning, mens dette gjelder færre enn hver fjerde mor. Utdanningen til foreldrene til de yngste barna gjenspeiler den generelle økning i utdanningsnivået i perioden, men fortsatt har flere fedre enn mødre høyere utdanning. I tillegg til forskjeller i utdanningsnivå, vet vi at utdanningssystemet også er kjønns-

delt på andre måter. Kvinner tar omsorgsutdanninger, mens menn gjør seg mer gjeldende i de tekniske utdanningsgrener (Sosialt utsyn 1989).

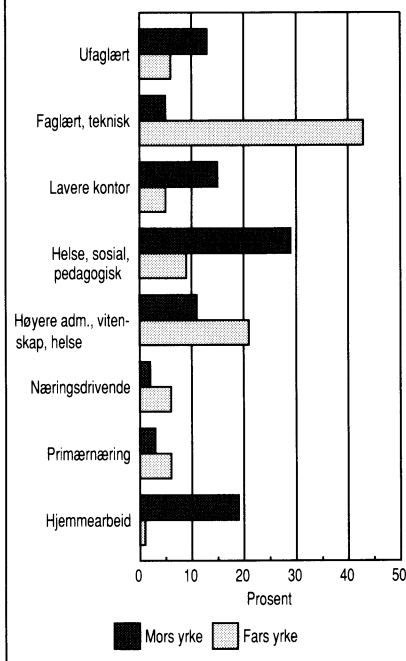
Mødre arbeider i omsorgsykker

I spørreskjemaet ble barnas foreldre bedt om å oppgi sine yrker. Yrkene er slått sammen til ni hovedgrupper, dels etter hvorvidt de er omsorgsrettet eller teknisk rettet og dels etter en skala fra lavt til høyt stillingsnivå. Noen eksempler: Lærer er plassert sammen med omsorgsykker (hjelpepleier, sykepleier, barnevernspedagog osv.), mens lektor og rektor er plassert sammen med administrative og vitenskapelige yrker. I gruppen 'administrasjon, vitenskap og helse' inngår personer med akademisk utdanning, samt høyere helseutdanning som leger og psykologer. I gruppen 'faglært' inngår tradisjonell fagopplæring, teknikere, ingeniører og sikkerhetspersonell.

Ikke uventet er det slående forskjeller med hensyn til mors og fars yrker. Nesten én av tre mødre arbeider innen et omsorgsykke (helse, sosial, pedagogisk). Omtrent annenhver mor er enten hjemmearbeidende eller i et omsorgsykke (48 prosent). De største yrkesgruppene for fedre er 'faglært' (43 prosent) og høyereadministrative, vitenskapelige eller helsefaglige stillinger.

Figuren avspeiler det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret som vi finner i hjem, utdanning og yrke. Med dette

Figur 4.
Mors og fars yrke. Prosent

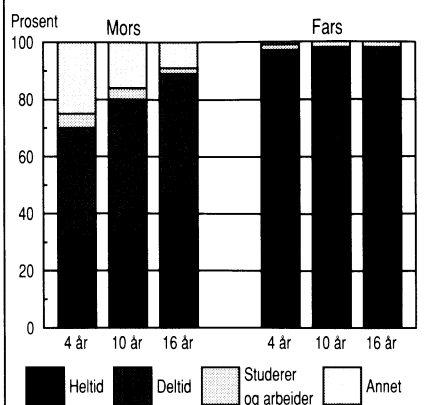
kjønnsrollemønsteret følger også et inntektsmønster.

Far er fortsatt hovedforsørger

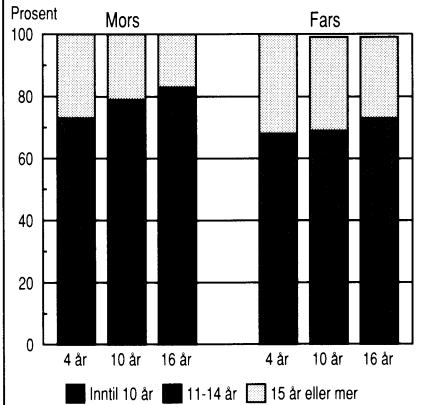
Bare 4 prosent av mødrene tjente over 200 000, men 43 prosent av fedrene hadde så høy inntekt. Vel 60 prosent av mødrene hadde under 100 000 i inntekt.

Den store forskjellen i mors og fars inntekt kan i noen grad forklares ved ulik arbeidstid. Samtidig kan den leses som et uttrykk for den svake posisjon mødre har i yrkeslivet. I et barneperspektiv blir dette særlig viktig i de tilfeller mor er den som

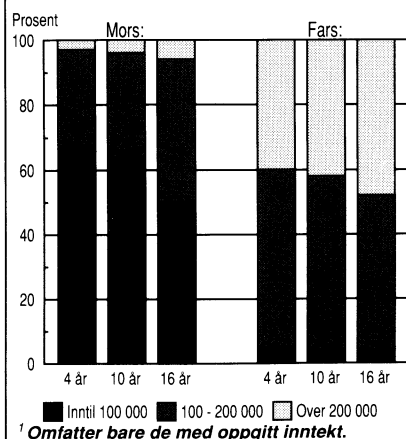
Figur 2.
Mors og fars arbeidstid, etter barnets alder.
Prosent

Figur 3.
Mors og fars utdanning, etter barnets alder.
Prosent

Figur 5.
Mors og fars bruttoinntekt.¹ Prosent

¹ Omfatter bare de med oppgitt inntekt.

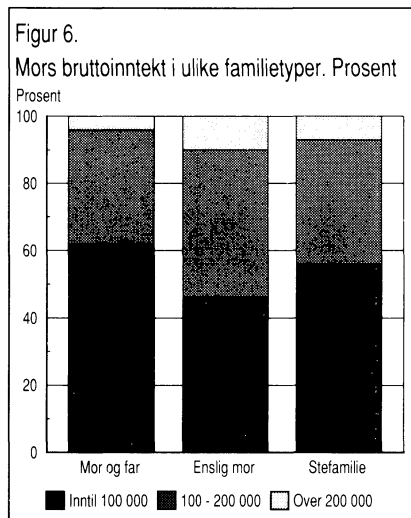
skal forsørge familien alene, noe som er det vanligste etter en familieoppløsning. Likeledes er det viktig å merke seg at inntektsnivået både for mødre og fedre er betydelig lavere i familier med småbarn, enn i familier med eldre barn. Mens offentlige overføringer som barnetrygd ikke er differensiert etter barnets alder, ser vi at familiens inntekt øker med barns alder.

Etter familieoppløsning bor barna hos mor

De fleste barn blir født inn i en familie med både mor og far. Sannsynligheten for å bli boende med bare én av foreldrene øker imidlertid med barnets alder. I alt 86 prosent av barna født i 1972 bodde med begge foreldrene i 1988. Tilsvarende var andelen 87 og 91 for barn født i 1978 og 1984. Utviklingsmønsteret går i retning av at stadig flere barn opplever en familieoppløsning i stadig yngre alder. Av barna som var født i 1984 hadde flere opplevd en familieoppløsning før de var fire år, enn barna født i 1972 hadde på samme alderstrinn. Familieoppløsning berører altså stadig flere og yngre barn. Dersom antall familieoppløsninger ikke avtar i forhold til nivået i 1988, vil ett av tre barn bo sammen med en av foreldrene, som oftest mor, i en kortere eller lengre periode av oppveksten.

Familier med bare én voksen ser likevel ikke ut til å være en varig familietype i barns oppvekst. I halvparten av tilfellene der mor og far flytter fra hverandre, flytter de senere sammen med en ny partner. Andelen barn som bodde i en aleneforeldrefamilie varierte lite mellom kohortene og tilsvarte 7 – 8 prosent.

Blant barna som har opplevd en familieoppløsning, blir omtrent 90

prosent boende hos moren. Det er altså den, økonomisk sett, svake part som ivaretar omsorgsansvaret etter en familieoppløsning. Figur 6 viser mors inntekt etter familietype.

Mors inntekt er betydelig høyere når hun er eneforsørger enn når hun bor sammen med far. Likevel har nesten 50 prosent en inntekt under 100 000 kroner. I spørsmålet ble det spesifisert at skilte og separerte skulle ta med barnebidrag. Vi ser at selv om de enslige mødrene har klart høyere inntekt enn de som bor sammen med barnets far, så er deres inntektsnivå langt under fedrenes (figur 5). Vi ser også at de kvinner som har gått inn i en ny familie, har et inntektsnivå som ligger mellom de ensliges og de øvrige mødrenes.

Mødre har gått ut på arbeidsmarkedet, men deres yrkestilknytning er fortsatt sterkt preget av omsorgsansvar både hjemme og i arbeidslivet. Paradoksalt nok blir konsekvensen at barn er en gruppe som i økonomisk forstand er svært sårbar. Barns økonomi er avhengig av foreldrenes samlivsmestring, et forhold som de ikke har innflytelse på.

Det har i den senere tid vært reist spørsmål om kvinner velger 'feil' sett i forhold til deres mulighet til å ivareta et selvstendig forsørgeransvar. Kanskje bør man også stille spørsmål om samfunnets 'valg' med hensyn til utbygging av barneomsorg, fastlegging av lønnsnivå innen omsorgsykker og støtteordninger for familier med én forsørger.

¹ Artikkelen bygger på resultater fra undersøkelsen 'Barns familier 1988'. Den er en spørreundersøkelse som ble gjennomført i 1988. Utvalget bestod av barn født i 1972, 1978 og 1984. Hensikten med undersøkelsen var å skaffe informasjon om hvordan endringer i fruktbarhet og samlivsmønster påvirker barns familieforhold. Undersøkelsen er nærmere beskrevet i Jensen og Moen 1989.

Litteratur

Ellingsæter, A. L. (1988): *Merarbeid. Om arbeid utover ordinær arbeidstid*. Statistisk sentralbyrå, Rapporter nr. 25.

Jensen, An-Magritt og Bjørg Moen (1989): *Barns familier. Dokumentasjon fra datainnsamlingen 1988*. NIBR-notat 1989:112.

Statistisk sentralbyrå (1989): *Sosialt utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier, nr. 70.

An-Magritt Jensen er cand. polit. og forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR).

Bjørg Moen er cand. philol. og forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for sosial rapportering.

Sten-Erik Clausen er cand. psychol. og forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR).

AKTUELLE

PUBLIKASJONER FRA SSB

BEFOLKNINGSSTATISTIKK 1989 HEFTE III OVERSIKT (NOS B; 875). Publikasjonen gir en samlet oversikt over området befolkningsstatistikk. Den gir tall for ekteskap, fødsler, dødsfall og flyttinger for hele landet, landsdeler og fylker.

138 sider. Kr 55,-

ISBN 82-537-2855-7

ISSN 0801-6704

BEFOLKNINGSSTATISTIKK 1990 HEFTE I ENDRINGSTAL FOR KOMMUNAR 1988-1990 (NOS B; 904). Publikasjonen viser folkemengden i kommunene 1. januar 1988, 1989 og 1990 og tall for endringer (født, døde, flyttinger og folketilvekst) i 1988 og 1989. Det gis også tall for landsdeler, fylker og handelsdistrikter.

57 sider. Kr 45,-

ISBN 82-537-2920-0

ISSN 0801-6682

ARBEIDSTILBUDET I MODAG. EN ANALYSE AV UTVIKLINGEN I YRKEDELTA TAKINGEN FOR ULIKE SOSIODEMOGRAFISKE GRUPPER/ Kjersti Gro Lindquist, Liv Sannes og Nils Martin Stølen (RAPP; 90/4). Rapporten presenterer resultatene fra en analyse av utviklingen i yrkesdeltakingen for ulike befolkningsgrupper på årsdata. Et siktemål med dette har vært å få en større forståelse av hvilke faktorer som påvirker arbeidstilbudet for blant annet å kunne analysere virkningene av ulike former for økonomisk politikk på en bedre måte.

178 sider. Kr 85,-

ISBN 82-537-2911-1

ISSN 0332-8422

NATURRESSURSER OG MILJØ 1989 (RAPP; 90/1). Publikasjonen består av oppdaterte ressursregnskaper for energi og fisk, samt resultater fra analyser basert på disse regnskapene. Den inneholder også analyser av jordbruksforurensninger og skogskader.

136 sider. Kr 75,-

ISBN 82-537-2918-9

ISSN 0332-8422

HELSETILSTANDEN I NORGE. Status og utviklingstrekk (RAPP; 90/7). Formålet med publikasjonen er å gi en mest mulig samlet oversikt over helsetilstanden i Norge ved å stille sammen data om ulike indikatorer på helse og sykkelighet.

95 sider. Kr 70,-

ISBN 82-537-2924-3

ISSN 0332-8422

DØDSÅRSAKER 1988. HOVEDTABELLER (NOS B; 887). Gir detaljert statistikk over dødsårsaker dette året.

172 sider. Kr 65,-

ISBN 82-537-2878-6

ISSN 0550-032X

SOSIALSTATISTIKK 1988 (NOS B; 900). Inneholder opplysninger om sosialhjelp, barnevern, edruskapsvern og eldreomsorg.

126 sider. Kr 55,-

ISBN 82-537-2917-0

ISSN 0333-2055

WHO HAS A THIRD CHILD IN CONTEMPORARY NORWAY? A REGISTER-BASED EXAMINATION OF SOCIODEMOGRAPHIC DETERMINANTS/ Øystein Kravdal (RAPP; 90/6). Med utgangspunkt i data fra Det sentrale personregister og folketellingene beskrives variasjoner i tredjefødselshyppigheten fra 1965 til 1985. I første del av denne perioden ble det mer og mer vanlig å nøye seg med to barn, men siden slutten av 1970-tallet har det vært et ganske stabilt nivå på tredjefødselshyppigheten.

98 sider. Kr 75,-

ISBN 82-537-2919-7

ISSN 0332-8422

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Stor økning i sedelighetsforbrytelser mot mindreårige

Politiet avsluttet i 1989 etterforskningen av 237 000 forbrytelser. Dette var 8 prosent flere enn i 1988.

En del grove forbrytelsestyper økte betydelig mer enn gjennomsnittet. Blant disse var seksuelle overgrep mot barn og mindreårige. Det ble i 1989 etterforsket 121 incesttilfelle og 351 tilfelle av utuktig omgang med barn under 14 år. Dette innebar for begge gruppers vedkommende en økning på godt over 40 prosent sammenliknet med året før. Av voldtektsaker ble det i 1989 etterforsket 335, tre saker flere enn året før. Det framgår ikke av statistikken i hvilken grad voldtektsofferne var mindreårige.

Det ble etterforsket 62 drap i 1989 mot 44 året før og rundt 40 pr. år i foregående fireårsperiode. Av grov legemsbeskadigelse og drapsforsøk ble det etterforsket om lag det samme antall saker som året før (80), mens saker som gjaldt mindre grov legemsvold økte med 9 prosent.

Tallet på etterforskede narkotikaforbrytelser gikk opp med 31 prosent til i alt 8 140 saker i 1989. Når det gjaldt de grove overtredelsene av narkotikalovgivningen, var økningen 36 prosent.

Tyverier som utgjør tre firedeler av alle etterforskede forbrytelser, viste en økning på 5 prosent fra 1988 til 1989 da det totalt ble etterforsket 175 000 tyverier. Av simple tyverier ble det etterforsket 14 prosent flere i 1989 enn året før, men av grovere tyverier og bilbrukstyverier var økningen henholdsvis 1 og 5 prosent.

Økning i antall straffesaker

Det ble i 1989 gitt 14 400 strafferettslige reaksjoner i forbrytelsessaker. Dette var 17 prosent flere enn i 1988.

Tyveri er den forbrytelsestype som ligger til grunn for de fleste reaksjoner (40 prosent), deretter følger narkotikaforbrytelse (18 prosent) og forbrytelse mot liv, legeme og helse (10 prosent). Dette var om lag de samme andeler som i foregående år.

Størst prosentvis økning hadde reaksjoner som gjaldt visse former for økonomisk kriminalitet, som forbrytelse mot lov om ligningsforvaltning (96 reaksjoner) og forbrytelse mot lov om regnskapsplikt (26 reaksjoner). Dette er samlet nesten dobbelt så mange som året før.

Den vanligste form for reaksjon var betinget fengsel; 40 prosent av straffesakene endte med en slik dom. Om lag halvparten av disse var kombinert med bøtestraff. Ubetinget fengsel ble idømt i 37 prosent av sakene, mens hver femte sak endte med ren økonomisk straff, oftest i form av et forelegg.

Av de ubetingede fengselsstraffene gjaldt hele 60 prosent fengsel opp til 90 dager, mens 3,8 prosent (202 dommer) lød på tre år eller mer. Nær

halvdelen av de lange fengselsdommene gjaldt grove narkotikasaker, der gjennomsnittlig straffeutmåling var 3 år og 3 måneder. For grov legemsvold som drap og grov legemsbeskadigelse var gjennomsnittsstraffen henholdsvis 7 år og 3 måneder og snaue 2 år.

Redusert innflytting og økt utflytting i 1989

For første gang siden 1970 er det nå registrert nettoutflytting fra landet. I fjor flyttet nærmere 1 500 flere ut av landet enn inn i landet. Tilsvarende tall for 1987 og 1988 viste en nettoinnflytting på henholdsvis 14 000 og 10 000. Dette viser forløpige tall for 1989.

Dette sterke skiftet skyldes både redusert innflytting og økt utflytting. Utflyttingen økte med rundt 7 000, mens innflyttingen ble redusert med vel 4 500. Det er særlig registrert en betydelig utflytting til Sverige av norske statsborgere.

Fødselstallet fortsatte å stige noe i 1989. Oppgangen på 1 700, til 59 200, tilsvarer en økning i samlet fruktbarhetstall på to prosent, til 1,88 barn pr. kvinne i fødedyktig alder. Det er da tatt hensyn til at det er blitt noen flere kvinner i de mest fruktbare aldersgruppene.

Antallet døde var forholdsvis stabilt fra foregående år, slik at fødsels-overskuddet også fortsatte å stige og kom i 1989 opp i vel 14 000.

Folketallet ble redusert i fylkene Telemark, Nordland og Troms. Akershus og Rogaland hadde størst prosentvis økning, men økningen var mindre enn i 1988. De tre nordligste fylkene hadde fortsatt relativt

betydelig nettoutflytting, men også Hordaland og Møre og Romsdal hadde en betydelig negativ flyttebalanse. Alle fylkene, bortsett fra Hedmark og Oppland, hadde flere fødte enn døde, dvs. fødselsoverskudd.

På kommunenivå var det betydelige variasjoner. Nærmere halvparten av landets kommuner hadde nedgang i folketallet. I Nord-Norge opplevde to av tre kommuner nedgang. Veksten synes i mindre grad enn i de foregående årene å være konsentrert til de mest sentrale byregionene.

Folketallet ved utgangen av 1989 er beregnet til 4 233 500.

Nedgang i sysselsetting 1. kvartal 1990

I 1. kvartal 1990 var det 2 008 000 sysselsatte og 124 000 arbeidssøkere uten arbeidsinntekt ifølge

Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU). Arbeidssøkerne utgjorde 5,8 prosent av arbeidsstyrken.

Fra 1. kvartal 1989 til 1. kvartal 1990 gikk sysselsettingen ned med 43 000 personer, og arbeidsledigheten økte med 16 000.

Det var nedgang i sysselsettingen i de fleste næringer. I offentlig tjenesteyting økte tallet på sysselsatte, delvis som en følge av opptrappingen i arbeidsmarkedstiltakene.

Nedgangen i sysselsettingen har vært særlig stor blant ungdom i alderen 16-24 år og blant menn i alderen 55-66 år.

Menn har hatt en sterkere økning i arbeidsledigheten enn kvinner fra 1. kvartal 1989 til 1. kvartal 1990.

SSBs tall for arbeidssøkere uten arbeidsinntekt må ikke forveksles med Arbeidsdirektoratets tall for regi-

strerte arbeidsløse, hvor gjennomsnittet for de tre månedene i 1. kvartal var 97 800.

Tall fra AKU er beregnet på grunnlag av opplysninger fra et utvalg av befolkningen (20 000 i 1. kvartal 1990). Tallen kan derfor ha tilfeldige avvik fra det faktiske nivå. En må være særlig varsom med å tolke endringer i kvartalstallene.

Flere studenter

SSBs utdanningsstatistikk viser at det var registrert 111 605 studenter (heltid og deltid) ved landets universiteter og høyskoler pr. 1. oktober 1989. Dette var en økning på 6,3 prosent fra foregående år. Kvinnene utgjorde 53,7 prosent av studiemassen.

I aldersgruppen 19-24 år var 15,3 prosent av årskullene registrert som

studenter; 13,5 prosent av mennene og 17,2 prosent av kvinnene.

Fordelingen på bostedsfylker viser at studietilbøyeligheten var høyest i Møre og Romsdal, hvor 17,8 prosent av 19-24-åringene var studenter. Lavest studietilbøyelighet har Finnmark, med 9,9 prosent.

Flyttebalanse og økt fødselstall i 1. kvartal 1990

I første kvartal i år ble det registrert en nettoinnflytting til Norge fra utlandet på vel 80. Fødselstallet var i overkant av 15 500. Dette viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå. I tilsvarende kvartal i 1989 var nettoinnflyttingen 600 og fødselstallet 14 600.

Den reduserte nettoinnflyttingen skyldes både redusert innflytting og økt utflytting. Tallet på døde i første kvartal var 11 900, vel 600 flere enn 1. kvartal 1989. Samlet folketilvekst for landet var 3 700.

De foreløpige tallene viser en betydelig nettoinnflytting til Oslo (nærmere 900). Fylkene Akershus, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Vest-Agder og Sør-Trøndelag hadde moderat innflytting.

Alle fylkene bortsett fra Hedmark hadde fødselsoverskudd. Spesielt stort var det i Akershus, Rogaland og Hordaland. Bare fylkene Hedmark, Nordland og Finnmark hadde nedgang i folketallet.

Det foreløpige folketallet i Norge ved utgangen av første kvartal 1990 var 4 236 900.

Sosialhjelp i 1989

Sosialkontorene ga økonomisk sosialhjelp i 165 000 tilfelle i 1989. I alt ble det utbetalt om lag 3 700 millioner kroner brutto. Dette viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå.

I 1988 ble det utbetalt 2 680 millioner kroner. Den økonomiske sosialhjelpen økte således med 38 prosent fra 1988 til 1989. Økningen fra 1987 til 1988 var på 32 prosent. Tallet på stønadstilfelle økte med 14 prosent, fra 144 000 i 1988, omtrent samme økning som i de to foregående år. Økningen var minst i de største byene og i andre sentrale tjenesteytingskommuner.

SOSIALT UTSYN 1989

Denne utgaven av SOSIALT UTSYN beskriver hvordan levekårene i Norge har utviklet seg i 1980-årene. Grunnlaget er den offisielle statistikken, som ellers fins i en rekke ulike publikasjoner og tabeller. I Sosialt utsyn samles og struktureres denne omfattende informasjonen i en oversiktlig og lett tilgjengelig form.

SOSIALT UTSYN 1989 er delt i 10 kapitler. Det første gir en samlet oversikt over levekårene, der de økonomiske rammer, det offentliges rolle og markedskreftenes betydning blir diskutert.

De øvrige kapitlene har en mer utførlig omtale av enkelte områder: befolkning, helsetilstand, kriminalitet og konflikt, utdanning, arbeidsforhold, økonomi, boforhold, sosial kontakt og bruk av fritid og ferie. Leseren trenger ikke erfaring i bruk av statistikk. Hvert kapittel kan leses for seg. SOSIALT UTSYN beskriver på en lettfattelig måte, i tekst, figurer og enkle tabeller, hva statistikken forteller om den norske befolkning i 1980-årene. De som ønsker detaljer og bakgrunnsmateriale kan lett finne dette ved å gå til kildene.

SOSIALT UTSYN 1989 er et viktig oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte, en kilde til informasjon og inspirasjon for foredragsholdere og politikere og et viktig supplement til lærebøkene i den videregående skolen. Her følger noen opplysninger fra publikasjonen:

– Innsatsen på arbeidsmarkedet økte i perioden 1980-1987. Flere menn arbeidet mer enn normalarbeidsdagen, og særlig hadde mange småbarnsfedre lange arbeidsdager. I alt 40 prosent av fedre med småbarn arbeidet 45 timer eller mer i uka i 1987. Sysselsettingen økte for kvinner og stadig flere av dem var yrkesaktive på heltid. Flere har ubekvem arbeidstid. Mange deltidsansatte, spesielt kvinner med barn, arbeider i helger eller på kveldstid.

– Prisøkning på boliger og lån førte til sterk økning i husholdningenes gjeld og boligutgiftene i perioden 1980-1987, særlig etter 1984. Likevel bruker husholdninger med bil like stor del av inntekten til bil som til bolig. Mer enn hver femte husholdning har to eller flere biler. Husholdningene bruker en økende del av inntekten til bolig og bil, til feriereiser og restaurantbesøk. Andelen som går til matvarer har fortsatt å synke også på 1980-tallet.

– Flere tar utdanning. En større del av elevene og studentene er kvinner, men de tradisjonelle kjønnsforskjellene i valg av utdanningsretning består. Studentenes gjennomsnittsalder har økt. Det er blitt flere deltidsstudenter.

SOSIALT UTSYN 1989 har nr. 70 i serien Sosiale og økonomiske studier og kan bestilles hos bokhandlerne. Pris kr 125,-. ISBN 82-537-2776-3.

Informasjonsavdelingen

Postboks 8131 Dep
0033 OSLO 1

«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift med
letteleste artikler om folks levkår og livsstil.
«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift der
Statistisk sentralbyrå sprer resultater om aktuell
levkårsforskning til en større leserkrets.

«Samfunnsspeilet» er skrevet

- for deg som underviser i samfunnsfag
- for deg som driver med informasjon
- for deg som forsker
- for deg som arbeider med sosial- og
helsespørsmål
- for deg som arbeider i administrasjon
og forvaltning
- eller rett og slett for deg som er opptatt av
samfunnsforhold.

Abonnement bestilles hos:

Statistisk Sentralbyrå
Opplysningskontoret
Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Telefon (02) 86 45 00

Publikasjonen utgis i kommisjon
hos H. Aschehoug & Co. og
Universitetsforlaget, Oslo, og er
til salgs hos alle bokhandlere.
Løssalgspris kr. 40,-
ISSN 0801-7603
ISBN 82-537-2942-1

SSB
Statistisk
sentralbyrå